

PROFESSOR KRISTJAN KURE

EESTI KEELE GRAMMATIKA

KESKKOOLI X KLASSILE

III
VIHK

RK „PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TRUKKAITIS „NOOR-ET”
Tartu, Kastani 38

KONTROLL

Raamatus leidu
palume raams
vahetamiseks

IX 48. 924. 50.000

Prof. K. KURE

EESTI KEELE GRAMMATIKA

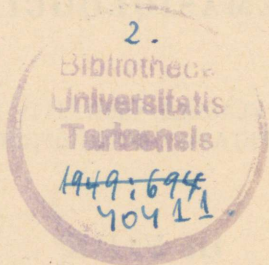
SÜNTAKSI II OSA
ja
SEMASIOLOOGIA

KESKKOOLI X KLASSILE, ÕPETAJATE SEMINARIDELE
ja ÕPETAJATE INSTITUUTIDELE

III VIHK

3217

RK
„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“
TALLINN 1948

A-17456

VIII. Otsene ja kaudne kõne.

§ 41. Otsene kõne ja autori (jutustaja) sõnad. Dialoog.

Otseseks kõneks nimetatakse kõnet, mida rääkija annab edasi selle isiku nimel, kes seda väljendas või võis väljendada, sõna-sõnalt säilitades kõik tema iseärasused.

Otsest kõnet saadavad autori sõnad, mis harilikult osutavad, kellele see kõne kuulub, kuidas ja missugustel tingimustel oli öeldud, s. t. väljendatakse kõik see, mis on vajalik kõne täpseks mõistmiseks.

Näit. 1. «*Milleks sulle vaterit?*» **küsisid mehed.**

2. «*Hakkan majapidamist korraldama,*» **vastas eit.**

Meeste küsimus ja eide vastus on otsene kõne, teised selle jutu osad on autori sõnad.

Otsese kõne kujul võidakse ka oma mõtteid edasi anda. Näit. «*Kes sealt nüüd peaks tulema?*» *mõtlesin mina.*

Otsene kõne on elavam ja emotsionaalsem kui autori kõne, sest ta annab edasi mitmesuguste inimeste suulise kõne kõigi selle iseärasuste säilitamisega. Selles võib väga sageli leida ütteid, hüüdeid, kiilsõnu, muudetud sõnakorda, mittetäielikke, lõpetamata, poolelijäänud lauseid. Autori omas jutustuses leidub neid iseärasusi palju harvemini. Oma elavuse ja emotsionaalsuse tõttu tarvitatakse otsest kõnet peamiselt ilukirjanduses. See iseloomustab tegelasi, sest igal inimesel on omad iseärasused kõnes.

Otsesel kõnel ja autori sõnadel on eri kontekstides erisugune osa.

Otsene kõne võib olla autoril oma kõnesse asetatud nagu lause osa, nagu üks lauseliikmeid. Ta võib olla: 1) **sihiti-seks** (kõige sagedamini), näit. *Seltsimees Stalin ütles: «Kaadrid otsustavad kõik»* (mida ütles?); 2) aluseks, näit. *«Meie omad!»* kuuludus äkki vaikuses (mis kuuludus?).

Otsesel kõnel võib olla iseseisev tähendus, kuna autori sõnadel on kiillause või kiilsõna tähendus. Näit. *«Kui sa teine kord tuled,» ütles vanaema, «siis too oma pisike poeg ka kaasa.»* (Peamine tähtsus on siin otsesel kõnel, kuna autori sõnad esinevad kiillause osas.)

Otsene kõne võib olla autori sõnade ees, järel, osaliselt ees ja osaliselt järel ning isegi autori sõnade vahel. Näit. 1. *«Vana-memm, kas need ongi suurtükid?» küsis Hilja. Vanaperenaine astus lähemale, heitis pilgu aknast välja ja vastas: «Jah, need on suurtükid.»* 2. *«Poisid, ma arvan,» ütles Pihel, «et nüüd on viimane aeg rünnakut alata.»* 3. *Vôôras ütleb Timuti vanaperenaisele: «See on Isamaasõja orden, see jääb mälestuseks põlvest põlve, see jutustab kangelaslikku lugu su pojast,» ja võtab mütsi peast.*

Otsest kõnet, mis kujutab endast kahe või enama isiku jutuajamist ehk vestlust, nimetatakse dialoogiks. Näit. *«Ole meheks, Pearn!» — «Mis eest?» — «Et minu eest seisid.» — «Milla ma sinu eest seisin?» — «Kas sa minu eest siis täna ei seist?» — «Et.» — «Kelle eest siis?» — «Sinu eest mitte.» — «Aga sa ütlesid ju, kui Prits mind löi . . .» — «Ütle-sin, mis ütlesin, seda oleksin muidu koa öeld — sina või mitte sina.»*

§ 42. Kirjavahemärgid otseses kõnes.

Otsene kõne on alati jutumärkides.

Kui otsene kõne on lause lõpus, s. o. pärast autori sõnu, siis on ta ees koolon ja otsene kõne algab suure algustähega.

Kui otsene kõne on lause algul, s. o. enne autori sõnu, siis on ta järel vastavalt sisule kas koma, küsi- või hüüumärk ja järgnev lauseosa algab väikese algustähega.

Kui autori sõnad on otsese kõne keskel, siis eraldatakse see komadega.

Dialoogis pannakse iga vestleja kõne jutumärkidesse ja eraldatakse teise kõnest mõttekriipsuga, kui ei taheta alustada uult realt. Näit.:

1. *Ja Ounap ütles küüni juurde tagasi jõudes oma luuremeestele: «Võtke kätte ja minge läbi heinamaade Pärjõe küla poole luusimal!»*

2. *«Nad tahtsid mind kinni panna,» rääkis Leili raevudes.*

3. *«Nokkida tühje võib,» arvas rõugearmiline saarlane, «lahingut ei saa...»*

4. *«Mis sa meie hulka otsisid siis — memmepoeg!»*

«Mina? Ma tulin sakslaste eest metsa pakku.»

«Ja kui sakslased metsa järele tulid, siis jooksid argusest meiega kaasa?» (R. Sirge.)

Otseses kõnes tarvitatakse sageli mõttepunkte, mis osutavad, et mõte on lõpetamata või et kõnes on vahe. Näit. *«Võta istet.» — «Aitäh, aga ... poleks nagu mahti. Toodi sõna ja ... ütlen selle ka edasi: pühapäeval kell kaks tuleb demonstratsioon läbi viia.» — «Noh istu, istu ivake ja kõnele kah pisut pikemalt.» — «Mis siin ... kõnelda või ...» (A. Jakobson.)*

Harjutus 56.

§ 43. Otsese kõne asendamine kaudse kõnega.

Kaudseks kõneks nimetatakse niisugust kõnet, milles jutustaja annab edasi kellegi ütluse mitte otseselt, vaid jutustades ainult selle sisu.

Otsene kõne.	Kaudne kõne.
Ema ütles: « <i>Vaike läheb homme kooli.</i> »	Ema ütles, <i>et Vaike läheb homme kooli.</i>
Küsisin sõbralt: « <i>Kas sa õhtul raamatukokku lähed?</i> »	Küsisin sõbralt, <i>kas ta õhtul raamatukokku läheb.</i>
Komandör käsutas: « <i>Jooske lähema heinaküüni juurde!</i> »	Komandör käsutas, <i>et nad joosku lähema heinaküüni juurde.</i>

Otsest kõnet võib asendada kaudsega. Kui otseses kõnes on isikulisi asesõnu, siis asendatakse esimese, teise ja kolmanda isiku asesõna otsest kõnet *edasiandja seisukohalt* vastava isiku asesõnaga.

Otsene kõne.	Kaudne kõne.
Seltsimees ütles: « <i>Ma ootan sind.</i> »	Seltsimees ütles, <i>et ta mind ootab.</i>
Sa ütlesid ju mulle: « <i>Ma annan selle raamatu sinule.</i> »	Sa ütlesid ju mulle, <i>et sa annad selle raamatu minule.</i>
Sekretär teatas ootajaile: « <i>Minu teada saabub esimees alles poole tunni pärast kohale.</i> »	Sekretär teatas ootajaile, <i>et tema teada saabub esimees alles poole tunni pärast kohale.</i>

Otsese kõne muutmisel kaudseks esinevad järgmised juhud.

1. Kui otsene kõne on jutustav lause, siis tema muutmisel kaudseks saadakse sihitislause sidesõnaga **et**, kusjuures öeldis jääb üldiselt samasse kõneviisi ja aega, milles ta on otsekeski kõnes.

2. Kui otsene kõne moodustab endast küsiva lause, siis ei tarvitata kaudses kõnes sidesõna **et**. Otsene küsimus muude-

takse sihitislauseks, milles sidesõna osas esinevad siduvad ase- ja määrsõnad, mis küsimuses olid küsivateks. Kaudseks kõneks muudetud küsimust nimetatakse kaudseks küsimuseks ja selle järele küsimärki ei panda.

3. Kui otsene kõne väljendab käsku, soovi või palvet käsikivas kõneviisis, siis asendatakse otsene kõne sihitislausega, mis algab sidesõnaga **et** ja milles öeldis on käsikiva kõneviisi kolmandas pöördes või tingivas kõneviisis.

On juhtusid, kus otseses kõnes avaldatud käsku on võimalik asendada *da*-tegevusnimelise lauselühendiga.

Otsene kõne	Kaudne kõne
Sportlane ütles sõbrale: «Ma lähen staadionile.»	Sportlane ütles sõbrale, <i>et ta läheb staadionile.</i>
Poisid ütlesid mulle: «Me olime enne seda juba staadionile läinud.»	Poisid ütlesid mulle, <i>et nad olid enne seda juba staadionile läinud.</i>
Poisid ütlesid meile: «Kui te poleks läinud staadionile, siis meil poleks nüüd vaja olnud teid otsida.»	Poisid ütlesid meile, <i>et kui me poleks läinud staadionile, siis neil poleks nüüd vaja olnud meid otsida.</i>
Tütar küsis isalt: «Kas sa lähed homme koosolekule?»	Tütar küsis isalt, <i>kas ta läheb homme koosolekule.</i>
Õpetaja ütles poistele: «Minge staadionile!»	Õpetaja ütles poistele, <i>et nad mingu staadionile (või: ... et nad läheksid staadionile).</i>
Emma ütles pojale: «Too puid kööki!»	Emma käskis pojalt <i>puud kööki tuua.</i>

Kaudset kõnet võidakse edasi anda ka iseseisva lausega, kuid siis on tema öeldis kindla kõneviisi asemel kaudses kõneviisis.

Otsene kõne	Kaudne kõne
Ta ütles mulle: « <i>Hobune on alles koplis.</i> »	<i>Hobune</i> — nii ütles ta mulle — <i>olevat alles koplis.</i>
Reisijaile lausused madrused lohutavalt: « <i>Varsti lakkab torm.</i> »	<i>Varsti lakkavat torm</i> — nii lausused madrused reisi-jaile lohutavalt.

§ 44. Kirjavahemärgid kaudses kõnes.

Kui kaudne kõne moodustab endast kõrvallause, eraldatakse see nagu iga teinegi kõrvallause komaga. Kaudse küsimusega kõrvallause järele ei panda küsimärki, sest seda vaadeldakse kui küsimuse sisu lihtsat edasiandmist. Näit. *Ta küsis minult, mis ma teen.* (Vrd. iseseisvat lauset: *Mis sa teed?*)

Kui kaudse kõne juurde kuuluv pealause on küsiv, tuleb lause lõppu panna küsimärk. Näit. *Kas sa tead, mis ta mõtleb teha?* (Pealause *Kas sa tead?* on küsiv).

Harjutus 57.

§ 45. Tsitaadid ja kirjavahemärgid tsitaadi puhul.

Tsitaatideks nimetatakse autorite teostest toodud sõnasõnalisi väljavõtteid. Tsitaadid moodustavad otsese kõne eri liigi.

Tsitaate kasutatakse järgmistel juhtudel.

1) Et kinnitada autori poolt väljendatud mõtet. Näit. *Gorki oli suurim humanist. Just temale kuuluvad sõnad tulvil piiratud armastust inimese vastu: «Inimene — see kôlab uhkelt!»*

2) Et anda kõnele suuremat ilmekust, kujukust, selgust. Näit. *Järgmisel päeval pärast iseseisvuse väljakuulutamist oli Eesti päästekomitee ainsaks «kindlaks linnaks ja varjupaigaks» igatahes juba mitte jumal taevas, vaid kindral Seckendorf Toompeal. (V. Kingissepp.)*

Tsitaadid pannakse jutumärkidesse. Kui tsitaat esineb tekstis iseseisva lausena, siis pannakse kirjavahemärgid nii nagu otseses kõnes. Näit. *Kõneldes sellest, et Nõukogude Liit võitleb rahu eest, iseloomustas sm. Ždanov meie riigi rahupoliitika alust: «See tuleneb Nõukogude sotsialistliku riigi olemusest..., kes on huvitatud kõige soodsamate tingimuste loomisest kommunistliku ühiskonna ülesehitamise teostamiseks.»*

Kui aga tsitaat liitub autori sõnadega üheks lauseks, siis pannakse säärased kirjavahemärgid, mida nõuab selle lause ehitus. Näit. *Kõneldes sellest, et Nõukogude Liit võitleb rahu eest, ütles sm. Ždanov meie riigi rahupoliitika alust iseloomustades, et «see tuleneb Nõukogude sotsialistliku riigi olemusest..., kes on huvitatud kõige soodsamate tingimuste loomisest kommunistliku ühiskonna ülesehitamise teostamiseks.»*

Märkus. Kui tsitaadi algus või lõpp ei lange kokku lause alguse või lõpuga selles tekstis, kust ta on võetud, ja tsitaat on sisse lülitatud iseseisva lausena, siis pannakse tema ette või järele mõttepunktid. Samuti pannakse mõttepunktid lause keskel väljajäetud sõnade asemele. Näit. *Ka „Eesti Päevalehel“ on vahel oma „selged silmapilgud“ ja 1. mail kirjutas ta tõesti moonutatama tõtt, kuid ei teinud muidugi paratamatuid järeldusi.*

„... Jõukamad peremehed... kaotavad Saksamaa alla saamise juures võrdlemisi vähem kui ükski teine klass meie rahva hulgas. Selle kihi ja mõisnikkude klassikasude vahel pole ülepea mitte teravat ja leppimata vastuolu.“ („Kellele iseseisvus, kellele ike“ — Viktor Kingissepp.)

Kordamisharjutus 58.

IX. Sõnade järjekorrast lauses.

§ 46. Sõnade harilik järjekord lihtlauses.

Lauses on sõnadel teatav kindel järjekord. Sõnade järjekorra muutmisega muutub sageli ka mõte või ühe mõttevarjundi asemele astub teine.

Kui näiteks lauses *Isa aitab ema* muuta sõnade järjekord nii, et objekt tuleb esimesele kohale, siis muutub ta subjektiks ja lause saab teise tähenduse: *Ema aitab isa*.

Alus on lauses harilikult enne öeldist (niihästi pea- kui ka kõrvallauses). Näit. 1. *Poisid tulid palli mängimast*. 2. *Küll need mehed teavad, mis nad teevad*. 3. *Ema kirjutas tädile, et ta tuleks varsti meid külastama*.

Sihitis ja määrus asetsevad tavaliselt verbi pöördelise vormi järel.

Näit. *Jüri lõhkus putk. Mehed vedasid hetnu. Vend kirjutas kirja. Vihm karastab põllupinda. Anna mulle piima. Mehed läksid keskhommikul metsa. Tüdruk vaatas mõttlikult kaugusse. Mees oigas unes*.

Kui lauses on pöörsõnaline liitöeldis, siis on abiverb aluse järel ja põhiverb sageli lause lõpus. Sihitis ja määrus asetatakse harilikult nende vahele.

Liitöeldis	Liitöeldis
1. Laev sõitis kaugele.	1. Laev on kaugele sõitnud .
2. Poiss sõi oma hommikueine ja ruttas kooli, aga unustas vihiku.	2. Kui poiss oli oma hommikueine söönud ja kooliteele asunud , märkas ta, et oli vihiku unustanud .

Kui lauses on sihitis ja määrus, siis on määrus harilikult enne sihitist. Näit. 1. *Ema saatis mulle paki*. 2. *Ma sain õelt kirja*. 3. *Poiss võttis ruttu sahvrist letvatüki ja sammus karja juurde*.

Sageli oleneb nende lauseliikmete järjekord lauserõhust. Rõhuline sõna asetatakse harilikult lause lõppu. Näit. 1. *Ema saatis paki mulle.* 2. *Mehed laadisid turvast vagunisse.* Vrd. *Mehed laadisid vagunisse turvast* (s. t. mitte mingisugust muud ainet).

Umbisikulise lause sihitis võib olla enne ja pärast öeldist. Näit. *Puid saetakse. Lapsed kutsuti tuppä. Tehti tööd ja pingutati, et ülesannet täita. Veeti laudu ja toole.*

Kui verbi juurde kuulub abisõnaline adverb, siis asetatakse ta harilikult sihitise või määruse järele.

Söö võitleb ära.

Ta on võitleva ära söönud.

Mine siit ära.

Ta oli siit ära läinud.

Omadussõnaline ja omastavas käändes olev nimisõnaline täiend on alati oma põhisõna ees. Mõnes muus käändes esinev nimisõnaline täiend võib harukorral olla ka põhisõna järel. Näit. 1. *Raske veoauto liikus koliseses mööda sillutatud tänavat.* 2. *Põgenenud sõjavang tabati.* 3. *Kolhoosi traktor töötab hästi.* 4. *Sõprade üksmeel on tervitata.* 5. *Kõne liigutas kuulajate südameid.* 6. *Direktori vastuvõtutunnid on igal hommikul.* 7. *Eesti NSV pealinnas Tallinnas leidub elanike üldarvust kõige rohkem töölisi.* 8. *Maret kandis rõõmsat punaste täppidega sitsist suvikleiti kahe suure pealeõmmeldud taskuga.* 9. *Paadis istus meremehemütsis mees.* 10. *Salkkond kalureid sõudis randa.*

M ä r k u s.

1. Luulekeeles võib omadussõnaline ja omastavas käändes olev nimisõnaline täiend olla ka põhisõna järel. Näit. 1. *Noppisin marja magusa.* 2. *See oli tegu mehe tugeva.*

2. Kui omadussõnaline täiend on hüüdnimeks, on ta harilikult põhisõna järel. Näit. *Peeter Suur, Aleksander Teine.*

Tähele panna! Ei ole soovitatav öelda: *lehekülg esimene, paragrahv kolmas, number kümnes* jne., vaid *esimene lehekülg, kolmas paragrahv, kümnes number* või *lehekülg üks, paragrahv kolm, number kümme* jne.

Kui nimi- ja omadussõnaline täiend esinevad kõrvuti, siis on nimisõnaline täiend harilikult omadussõnalise ees. Näit.

1. *Naaberperemehe noor hobune hakkas lõhkuma.* (Vrd. *Noore naaberperemehe hobune...*) 2. *Lugege eesti parimate sõnameistrite kunstiväärtuslikke teoseid!*

da-tegevusnimeline täiend esineb oma põhisõna järel. Näit.

1. *Peab olema julgust peale hakata.* 2. *Kunst kirjutada on kaunis vana.* 3. *Tal on lootust võita.* 4. *Administratsioonil on õigus määrata karistusi eeskirjade rikkumise eest.*

Lauserõhulised sõnad pannakse harilikult kas lause algusse või lõppu. Näit. 1. *Täna ta ütleb nii, homme teistti.* 2. *Kindlasti me tuleme.* 3. *Ta pole meil käinud mitte kordagi.* 4. *Noormees tõi kirja sinule.*

§ 47. Erinevused harilikust sõnade järjekorrast ning sõnade järjekord liitlauses.

Öeldis seisab (pealauses) harilikult aluse ees järgmistel juhtudel.

1. Kui lause algab öeldise laiendiga. Näit. 1. *Eile oli ilus ilm.* 2. *Pilukil silmadega vaatas poiss äraminejatele järele.* 3. *Mööda kruusatud teed lähenes aeglaselt sammudes vanake.* 4. *Paremal seisid kõrvuti jutukas naine ja hallis pintsakus mees.* 5. *Tänaval marssisid neljakaupa sõdurite kolonnid.* 6. *Iga sõnaga muutus laul valjemaks.* 7. *Järsku kattis Soorand näo kätega.* 8. *Vadistades ja kilgates jooksid tüdrukukesed mööda heinamaad.*

2. Kui pealause ees on mingi määruslause. Näit. 1. *Kui tuleb sügis, lendavad kured lõunamaale.* 2. *Kuigi ilm oli ilus ja linnud laulsid, ei paranenud siiski Antoni tuju.* 3. *Kui poeg astub tuppa, keedab ema parajasti odrajahu-kõrti.* 4. *Kui*

valguskehad valgustasid öösiti jaama, seisid inimesed kümnete kilomeetrite kaugusel oma muldonnide ees ja vaatlesid südamevalus pommiplahvatuste tuld.

3. Kui soovlause algab tingiva või käskiva kõneviisi kolmanda pöördega. Näit. *Tuleks ta ometi pea! Söögu mind susi!*

4. Kui öeldis on eriti lauserõhuline. Näit. 1. *Väsitab päris ära säherdune töö!* 2. *Tekkis lühike paus, kuni keegi teine hakkas jälle jutustama.* 3. *Mürtsus mootor, auto hakkas liikuma, ja vitmased sõnad jäidki kuulmata.* 4. *Tuleb mu juurde vana sõber ja küsib: «Kas tahad lugeda head juttu?»* 5. *Algas ettevalmistustöö Suure väina forsseermiseks.* 6. *Tulid minutid, mil iga sõna tundub üleliigne ja otsitud.*

M ä r k u s. Käesolevas paragrahvis toodud juhistest on võimalik paljudel kordadel teha ka kõrvalekaldumisi, olenevalt keeletarvitaja äranägemisest. Eriti on see kehtiv juhul, kui aluseks on asesõna. Näit. *Kui ta homme ka ei tule, siis ma lähen vaatama, mis tal viga on.*

Kui lauses on liitöeldis, siis on eespool toodud juhtudel ainult abiverb aluse ees, kuna põhiverb järgneb alusele. Näit. 1. *Hommikul olevat tüdruk linna sõitnud.* 2. *Marju olid metsaskätjad toonud koju rohkesti.* 3. *Kui päike looja läks, ei olnud mehed tööga veel lõpule jõudnud.*

Pöördsõna, eriti abiverbi ei asetata harilikult kõrvallause lõppu, vaid, kui võimalik, rohkem ettepoole. Näit. 1. *Kuulsin, et nad olid juba tagasi tulnud* (mitte: ... *et nad juba tagasi tulnud olid*). 2. *Kui mehed jõudsid sillani, nägid nad, et see oli lõhnutud.* 3. *Kõigile oli teada, et ta kavatseb varsti ära sõtta.* 4. *Poeg, kes pidi oma vanaldast ema aitama, ei olnud sõjaajal suutnud oma kohust täita.*

M ä r k u s. Lühemais kõrvallauseis, olenevalt lauserõhust, võib pöördeline muude olla ka kõrvallause lõpus. Näit. *Kui ta käis, siis tundis ta jalas valu. Teadsime küll, et ta meil käinud oli, kuid mida ta tahtis, sellest polnud meil aimugi. On veel teadmata, kas ta üldse täna siia tuleb.*

- Kõrvallause asetatakse võimalikult oma põhisõnaga kõrvuti. Näit. 1. *Käisime kadunud taskunuga otsimas mitmes kohas, kus kadumise ajal olime peatunud, kuid asjata.* (Mitte: *Käisime mitmes kohas otsimas kadunud taskunuga, kus...*)
2. *Nägime metsa all kõndivat naist, kel olid suured marjakorvid käes.* (Mitte: *Nägime naist metsa all kõndivat, kel...*)
3. *Lugesin aias raamatut, milles käsiteldi sipelgate elu.* (Mitte: *Lugesin raamatut aias, milles...*)

Harjutus 59.

X. Ülevaade kirjavahemärkide tarvitamisest.

§ 48. Kirjavahemärkide tähtsusest.

Sõnad ja nende ühendid ei väljenda iseenesest veel kõike seda, mis me tahame oma kaasvestlejale öelda. Seoses sõnodega on meil veel teisi vahendeid, ja need on meie kõne rütm, pausid ja hääletoon ehk intonatsioon. Kui sõnu kirjas märgime tähtedega, milledele kõnes vastavad häälikud, siis pausi, rütmi ja tooni väljendame kirjas kirjavahemärkide ehk interpunktsiooniga.

Juba see termin «kirjavahemärgid» näitab, et nad tähendavad meie kõne jaotust osadeks. Selle jaotuse aluseks on ikkagi tähenduslik külg. Peale selle märgivad kirjavahemärgid ka nende osade suhteid üksteisega.

Lõik, mis algab muide alati uuelt realt, näitab, et selles kõne osas on rida mõtteid, mis on üksteisega seotud, on üksteisele lähedased.

Punkt, küsi- ja hüüumärk näitavad iseseisva ühtse mõtte lõppu, kusjuures see mõte võib oma struktuurilt (ehituselt) olla väga keerukas. Lause suur algustäht osutab uue iseseisva mõtte algust.

Semikoolon ja koolon näitavad iseseisva, kuid keerukama mõtte koosseisu kuuluva mõtte lõppu.

Koma osutab meie kõne mitmesuguste vähem iseseisvate elementide lõppu.

Peale selle iseloomustavad moned kirjavahemärgid meie kõne üksikuid osi ka sisu poolest.

Punkt, küsi- ja hüüumärk näitavad meie kõne lõpetatud elemente kui jutustavaid, küsivaid või tahtelisi ja emotsionaalseid. Mõttepunktid osutavad kõne katkestamist, poolelijäämist.

Jutumärgid iseloomustavad sõnu, mis nendesse on pandud, kui selliseid, mis ei kuulu autorile endale.

Sulud (klambrid), mõttekriips ja komad, mis on pandud mingi sõnade rühma ette ja järele, iseloomustavad seda rühma kui niisugust, mis on asetatud teiste osade vahele, kusjuures sulud kriipsutavad seda kõige teravamalt alla, mõttekriipsud pisut nõrgemalt ja komad veel nõrgemalt.

Koolon iseloomustab sõnade rühma, mis talle järgneb, kui mingit eelneva seletust.

Mõttekriips väljendab nende kõneelementide vastuseadmist teineteisele, millede vahel ta asub.

Koma on kõige sagedamini kasutatav, kuid väheilmekas kirjavahemärk, sest peale meie kõne üksiku elemendi eraldamise on tal veel kaks täielikult erinevat funktsiooni. Koma jaotab iseseisvad mõtted väiksemateks tähenduslikeks osadeks või tähistab loetelu, ühendades selle osi üksteisega koondlauses. Koma eraldab üksteisest meie kõne elemente, mis on teiste vahel, ja ühendab loetelus neid üheks tervikuks.

Sidekriips sõnade vahel näitab, et need sõnad moodustavad sisult ühe sõna.

Vaatleme iga kirjavahemärgi tarvitamist ligemalt.

§ 49. Punkt.

Punkt on järgmistel juhtudel.

1) Jutustavate ja väitvate lausete lõpus. Näit. 1. *Paar päeva elati laagris otse ebataovalist idüllilist metsaelu.* 2. *Püstsid kaunid hilissuve ilmad.* 3. *Õöd olid soojad ja päevad mitte liiga palavad.* 4. *Oli hetki, mil meestel ununes, kes nad õieti on ja milleks viibivad metsas.* (R. Sirge.) 5. *Nõukogude Liidu ja demokraatlike maade poolt... teostatud välispoliitika on sõjajärgse rahu demokraatlike põhimõtete järjekindla teostamise eest võitlemise poliitika.* (Ždanov.)

2) Harilikult peal- ja allkirjade järel. Punkti ei tarvitata raamatute tiitellehtedel ja käitiste, asutiste ning kaupluste siltidel pealkirja järel.

3) Araabia numbriga märgitud järgarvude järel. Näit. *7. klass, 21. juunil 1940. a., 20. sajand.*

Märkus. Rooma numbrite järele ei panda sellisel korral punkti. Näit. *VII klass, 21. VI 40., XX sajand.*

4) Lühendite järel, näit.:

a.	— aastal	näit.	— näiteks
aadr.	— aadress	p. l.	— pärast lõunat
dir.	— direktor	p. o.	— peab olema
dots.	— dotsent	P. S.	— postskriptum (= järel- kiri)
dr.	— doktor	pk.	— postkast
e.	— ehk	prof.	— professor
e. l.	— enne lõunat	rbl.	— rubla
jj.	— ja järgmised	s. a.	— sel aastal
jm.	— ja muud	skp.	— selle kuu päeval
jms.	— ja muud seesugust	sm.	— seltsimees
jne.	— ja nii edasi	sm-d	— seltsimehed
jt.	— ja teised	s. o.	— see on
kand.	— kandidaat	s. t.	— see tähendab
kl.	— kell; klass	stj.	— saatja
kod.	— kodanik	surn.	— surnud
kop.	— kopikas	sünd.	— sündinud
krt. ehk k.	— korter	t. ehk tn.	— tänav
lk.	— lehekülg	tel.	— telefon
lp.	— lugupeetud	vrđ.	— võrdle
lüh.	— lühendatult	vt.	— vaata
m. a.	— mineval aastal	õp.	— õpetaja
mt. ehk mnt.	— maantee	õpil.	— õpilane
märk.	— märkus	üliõpil.	— üliõpilane
na.	— niinimetatud		
nr.	— number		

Sõnade lühendamisest.

Peale ülalesitatud traditsiooniliste lühendite võib lühendada peaaegu iga sõna. Lühendamine toimub järgmistel põhimõtetel.

1) Võetakse ainult sõna esimene täht. Näit. **a.** — *aasta*, **e.** — *ehk*.

2) Võetakse tähed sõna algusest kuni teise või kolmanda silbi esimese vokaalini, kusjuures lühend lõpeb järgmist silpi alustava konsonandiga. Näit. **homm.** — *hommikul*, **gramm.** — *grammatika*, **mitm.** — *mitmus*, **ains.** — *ainsus*.

3) Võetakse sõnast kas kõik konsonandid või osa neist, kusjuures vokaalid jäetakse välja. Näit. **vrd.** — *võrdle*, **nr.** — *number*.

4) Liitsõnades tarvitatakse lühendamisel harilikult algus-tähti. Näit. **sm.** — *seltsimees*; **nn.** — *ninimetatud*; **lk.** — *lehekülg*.

Kui liitsõnast moodustatud lühendiks on selline tähtede ühend, millega eesti keeles ei alga ükski sõna, siis pannakse punkt ainult lühendi lõppu. Kui aga lühendis esineb tähtede ühend, millega võib eesti keeles mingi sõna alata, tuleb panna punkt iga sõna lühendi järele.

Lühendis on ainult üks punkt selle lõpul	Lühendis on mitu punkti
jj. — ja järgmised	e. l. — enne lõunat
jm. — ja muud	m. a. — mineval aastal
jne. — ja nii edasi	n.-ö. — nii-öelda
jt. — ja teised	p. l. — pärast lõunat
skp. — selle kuu päeval	p. o. — peab olema
	s. a. — sel aastal
	s. t. — see tähendab

Punkti ei tarvitata:

1) ainult suurtähtedest koosnevate lühendite järel, näit. **NSVL** — *Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit*, **ENSV** — *Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik*; samuti juhul, kui suurtähtede vahel on väiketäht, näit. **KrK** — *Kriminaalkoodeks*, **TsPK** — *Tsiviilprotsessi koodeks*;

2) rahvusvaheliste lühendite järel: a) meetermõõtude lühendite järel, näit. **m** — *meeter*, **l** — *litter*, **a** — *aar*, **g** — *gramm*, **t** — *tonn*; b) matemaatikas, füüsikas ja keemias esinevate lühendite ja sümbolite järel, näit. **log** — *logaritm*, **r** — *raadius*, **Ag** — *hõbe*.

§ 50. Hüüumärk.

Hüüumärki tarvitatakse:

1) hüüd-, käsk- ja soovlausetega järel, näit. *Pange ruttu kartulid keema! Ajame vaenlased maalt välja! Mürise, meri, väära ning murra! Kui oled sa tõusnud, siis võitle ka korra! (Tuglas.) Appi! Kui hästi sa tegid, et meile tulid! Kui ometi kiiremini kevad saabuks!*

2) üksikute hüüatussõnade järel, näit. *Oh! Ah! Nonoh! Säh!*

3) ütte järel, kui see väljendab tundmusi, näit. *Seltsimehed! Kaitskem oma sotsialistlikku kodumaad!*

4) lausete ja sõnade järel, mis peavad lugejais imestust äratama, näit. *Kui kapitalistlike riikide tööstustoodang kasvab 1913. a. kuni 1948. a. 20—30% võrra, siis Nõukogude Liidu tööstustoodang moodustas 1940. a. võrreldes 1913. aastaga 1200%(!). Ja selle ajajärgu algul oli 7(!) sõjaaastat! Vanamees tõstnud üksinda 150-kilogrammise (!) viljakoti vankrile.*

§ 51. Küsimärk.

Küsimärk esineb:

1) Küsiva lause järel, -kui küsimus on pealauses, näit. *Miks peaks inimene andma eluõiguse võttluset?* (R. Sirge.) *Kas mäletad seda, kui me mõlemad veel noored olime? «Kas sa oled ammu juba vabrikus tööl?» küsisin mina.*

2) üksiku küsiva sõna järel lauses, näit. *Küsimusele «kellelt?» vastab alaltütlev kääne.*

3) lause keskel üksikute sõnade järel sulgudes, kui vastava sõna mõte tundub arusaamatu, uskumatu või seda tuleb lugeda veaks, näit.

Õpilane vastas, et Eestimaal leidub tuldpurskavaid mägesid(?) ja suuri jõgesid.

Märkus. Kui lause on ainult vormilt küsiv, sisult aga jutustav, hüüd- või käsklause, siis pannakse sellise lause lõppu sisule vastav märk (punkt või hüüumärk), näit. *Kas ma sellest vähe olen rääkinud! On see nüüd kellegi tegul!*

Harjutus 60.

§ 52. Koma.

Koma tarvitatakse järgmistel juhtudel.

1) Koondlauses korduvate aluste, öeldiste ja öeldistäidete ning samaliigiliste ja samaväärsete täiendite, sihitiste ja määruste eraldamiseks, kui nende vahel ei ole sidesõnu **ja, ning, ega, ehk, või, kui ka**. (Vt. § 3, 4 ja 7.) Näit. *Õige teadusliku maailmavaate omandamiseks on vaja uurida Marxi, Engelsi, Lenini ja Stalini teoseid.*

Komaga eraldatakse koondlauses põhisõnu koos oma laienditega. Näit. *Vanamehed istusid pingil, tõmbasid piipu ja ajasid omavahel juttu.*

Märkus. Eriliigilisi täiendeid, sihitisi ja määrusi ei eraldata komaga. Näit. *Tütarlapsel oli seljas uus villane triibuline kleit.*

2) Sõnade *see on*, lühendatult *s. o.*, ja *see tähendab*, lühendatult *s. t.*, ees, millega algab lauses mingi seletus või täpsustus. Näit. *Rahvas, s. o. valijad peavad oma kandidaati tundma.*

3) Ütte eraldamiseks. Näit. *Miks sa nutad, lillekene?*

4) Sõnade **jah** ja **ei** ning hüüdsõnade eraldamiseks lause algul järgmistel juhtudel: a) kui *jah* ja *ei* järel on lause, millega jaatust või eitust kinnitatakse, näit. *Jah, me käitsime linnas. Ei, me pole teda nänud.* (Kui **jah** tähendab **küll**, pole koma vaja, näit. *Jah käitsime.* Vrd. *Käitsime küll.*) b) kui hüüdsõna järel on väike hääldamispaus, näit. *Oh, küll see kassipoeg oli naljakas! Tohoo, mida see siis tähendab?* (Vrd. *Ah tühja! Tohoo sõge! Oh inimene!* Neis väljendeis hääldamispausi sõna järel ei ole.)

Märkus. Kui hüüdsõna on eriti tugevasti rõhutatud, nii et ta moodustab nagu iseseisva hüüdlause, mille järel on veidi pikem paus, pannakse koma asemel hüüumärk. Näit. *Oh! No mis ma teen! Uih! Kuidas see koer mind ehmatas!*

5) Põhisõna järel seisva lisandi eraldamiseks. Näit. *Kreutzwald, Kalevipoja koostaja, on pärit Virumaalt.*

Märkus. Kui aga põhisõna järel asetsev lisand on genitiivis, siis pannakse koma ainult lisandi ette, kuna järele ei panda. Näit. *Kreutzwaldi, „Kalevipoja“ koostaja sünnikoht on Virumaal.*

6) Põhisõna järel esinevate atributiivsete kesksõnaliste ja omadus- ning nimisõnaliste lauselühendite eraldamiseks. Näit. *Veoauto, koormatud raskete kividega, liikus kolisedes üle silla. Mehed, pikast reistist västnud, heitsid kohe puhkama.*

7) **des-** ja **mata-**tegevusnimeliste lauselühendite eraldamiseks, kui nad asetsevad lause keskel või kui nad on pikemad (eriti lause lõpus) (vt. § 34). Näit. *Ta kutv ning pruun näonahk oleks nagu soojalt hõõguma hakanud, levitades seda sooja hõõgumist väljapoolegi.* (A. Jakobson.)

8) Adverbiaalsete **nud-**, **tud-**lauselühendite eraldamiseks. Näit. *Põllule jõudnud, asusid mehed kohe kaera nittma.*

9) Absoluutse nominatiivi ja partitiivi eraldamiseks. Näit. *Ta istus pingil, käed koos, pea mõtteid täis.*

10) Kiillausete ja kiilsõnade eraldamiseks (kui need ei ole sulgudes või mõttekriipsude vahel). Näit. *Sa oled, ma näen, päris tubli poiss.*

11) Rindlauses lausete eraldamiseks, kui nende vahel ei ole sidesõnu **ja, ning, ega, või**. Näit. *Seintel kõikusid varjud, väljas akna taga kahises külma talvetuul, mööda laual lebavat ajalehte hulkus väike hall rõskuseputukas.* (A. Jakobson.)

12) Põimlauses kõrvallausete eraldamiseks. Näit. *Kui ta üles vaatas, nägi ta, et taevas oli endiselt täiesti pilvitu ja säras silmapiirist silmapiirini tuhandetest tähtedest.* (A. Jakobson.)

Harjutus 62.

§ 53. Koolon (kaksikpunkt).

Koolonit tarvitatakse:

1) loetelu ees koondlauses, näit.

Meie tingimused parteisse vastuvõtul on: partei programmi ja põhikirja tunnustamine, tingimatu alistumine partei ja ta organite otsustele, liikmemaksud, kuulumine partei ühte organisatsiooni. (Stalin.)

2) rindlauses lause ees, mis eelmise lause mõtet seletab või lähemalt määrab, näit. *Lillekesed, kummarduge siia künkale: selle peidus mulla põues puhkab emake!* (K. E. Sööt.)

3) otsese kõne ees, näit. *Sm. Molotov ütles oma kõnes Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäeval: «Meie ajal viivad kõik teed kommunismile!»*

4) perioodis tõusu ja mõõna vahel, näit. *See koht, kus me teadmisi ja oskusi omandasime, mida elus vajame; see koht,*

kus kujunes meie marksistlik-leninlik maailmavaade; see koht, kus me kasvasime suure sotsialistliku kodumaa patriootideks: see koht on meie nõukogude kool.

Harjutus 62.

§ 54. Semikoolon (punktcoma).

Semikoolonit tarvitatakse:

1) koondlauses loetelu alajaotuse eraldamiseks, näit. *Soome-ugri keelte hulka kuuluvad järgmised keeled: soome, eesti, liivi, isuri, karjala, aunuse, vadja ja vepsa (läänemere-soome keeled); kaks mordva keelt — ersa ja mokša — ning mari (tšeremissi) keel (volga-soome keeled); udmurdi (votjaki) ja komi — sürja-komi ja permi-komi (permi-soome keeled); saami (lapi); ungari (madjari), mansi (voguli) ja handi (ostjaki) (ugri keeled).*

2) rindlauses pikemate lausete eraldamiseks, eriti kui neis leidub komasid, näit. *Toas valitsev soojus oli ta tillukesed, idamaiselt harevil seisvad sarnad punaseks värvunud; puhuti avanesid ta laud kitsasteks praokesteks, mille põhjast välgatasid kord helesinised iirised, kord tükike pisut võikalt läigtavat silmavalget ... (A. Jakobson.)*

3) perioodis ühe ning sama sidesõnaga või siduva asesõnaga algavate pikemate kõrvallausete eraldamiseks (vt. § 53,4).

§ 55. Mõttekriips.

Mõttekriipsu tarvitatakse järgmistel juhtudel.

1) Koondlauses loetelu järel kokkuvõtva sõna ees. Näit. *Hirm kapitali pimedas jõu ees . . . , mis proletaarlase ja väikeperemehe elu igal sammul ähvardab talle tuua ja toob «akivist», «ootamatut», «juhuslikku» laostumist, hukatust, muutu-*

*mist kerjuseks, pauperiks, prostituudiks, näljasurma — vaat
stn on nüüdse religiooni alus . . . (Lenin.)*

2) Elliptilises lauses väljajäetud sõnade asemel. Näit. *Küll leib saab sööja, sai — sõtkuja. Noorusaeg — külviaeg.*

3) Kiillausete eraldamiseks. Näit. *Kultuurirevolutsiooni tähtsaim saavutus — kõigile kohuslik üldharidus — on Nõukogude Liidus kõikjal teostatud.*

4) Säärase lauseosa eraldamiseks, mida tahetakse eriti esile tõsta. Näit. *Ma lähen — tingimata! — juba homme minema.*

5) Ootamatu ning üllatava sõna või mõtte ees. Näit. *«Tohoo, see on ju hunt!» mõtles Madis, tõmbas kähku püsst õlalt, sihtis ja pidi juba päästikule vajutama, kuid jäi siis veel terasemalt silmitsema — see oli Raigla Juhani Polla, suur hundikoer.*

6) Poolelijääva sõna või mõtte järel ja üldse katkeliste lausete osade ja lausete vahel. Näit. *Potss tuli joostes ja lõõtsutades, ning sai suure vaevaga sõnad suust: «Me — meie maja põleb — välk lõi sisse — terve maja kohe tuld täis — teatage — ma lähen — jooksen — otsin isa üles —!»*
Eelistavalt tuleks neil juhtudel kasutada mõttepunkte.

7) Eri isikute kõneosade eraldamiseks dialoogis. Näit. *«Kas homme kalale tuled?» — «Ei tule.» — «Miks siis mitte?» — «Pole aega.»* (Kui iga kõneosa alustatakse uue reaga, pole mõttekriipsu vaja.)

Harjutus 63.

§ 56. Mõttepunktid.

Mõttepunkte tarvitatakse:

1) vahelejäänud sõnade või tähtede asemel, näit. *Mu sõber elas tol korral T . . . linnas.*

2) ootamatu ning üllatava sõna ees, näit. *Mihkel sõttis oma uhke tükuga kõige ees, kihutas, kihutas ja . . . otsekohe*

kraavi. Võit juba paistis... ja siis järsku... istume katkise küna juures. Neil juhtudel tuleks siiski eelistada mõttekriipsu.

- 3) katkeliste lausete ning lauseosade vahel, näit.
1. *Ssst!... kuule!... kopp-kopp-kopp!... Koputatakse jälle...*
 2. *Ei, me ei ole löödud... Ka selle praegusega mitte.*

Harjutus 64.

§ 57. Jutumärgid.

Jutumärgidesse pannakse:

1) otsene kõne, näit. *Ning ema küsis edasi: «Kas ta oli... vahva soldat?» — «Sinu lastest tuleb öelda, et nad on kõik vahvad,» naeratas kondise näoga mees. (A. Jakobson.)*

2) teise autori teosest sõna-sõnalt võetud väljendid (tsitaadid), näit. *«NSV Liidu kodanikel on õigus tööle,» on öeldud konstitutsiooni §-s 118.*

3) ütlushed, millele tahetakse anda pilkeline varjund, näit. *Kui ta oli plehkuminekul terve nahaga pääsenud, siis hakkas ta meie ees oma «julgusega» hoopema.*

4) kirjutuste, raamatute, ajalehtede jne. pealkirjad, laevade, teatrite jne. nimed, näit. *Eduard Vilde romaan «Külmale maale». Kõnesolevast uudisest lugesin «Rahva Hääles». Kooperatiiv «Tarbija» kaupleb hea eduga. Ristleja «Kirov» peatus Tallinna reidil.*

5) sõnad või laused, mida ei anta nende harilikus tähenduses, vaid grammatiliste vormidena, näit. *Omadussõna «hea» keskvärre on «parem». «Poiss jookseb» on laiendamata lihtlause.*

Harjutus 65.

§ 58. Sulud (klambrid).

Sulgudega eraldatakse kõiksugused seletavad vahemärkused ja sõnad, vahel ka kiillaused, näit. *Kirjanik Ernst Sär-*

gava (endine perekonnanimi Peterson) on töötanud kauemat aega (alates a. 1906) Tallinna koolides.

§ 59. Sidekriips.

Sidekriipsu tarvitatakse:

1) poolelijäävate sõnade lõpus ja sõnade silbitamisel ning poolitamisel, näit. *kir-ju-ta-mi-ne*; sõna «kirjutamine» tüvi on «kirjuta-»;

2) liitsõna osa asemel, mis jäetakse kordamata, näit. *kodu- ja metsloomad*;

3) lugemise hõlbustamiseks, näit. *kuu-uuri-ja, õigekeelsus-sõnaraamat, plekk-karp*;

4) pärisnimedes nagu *Põhja-Eesti, Valge-Vene, Lõuna-Ameerika*;

5) kokkukirjutamisel, kui liitsõna üheks osaks on number, täht, märk või sõna osa, näit. *12-aastane poiss, Z-kujuline raud, x-jalad, da-tegevusnimi*.

6) sõnade ühendamisel nagu *edasi-tagasi, aeg-ajalt, elu-olu*.

§ 60. Apostroof (ülakoma).

Apostroofi tarvitatakse:

1) väljajäetud tähe (hääliku) märkimiseks, näit. *Aga kui torm minu kandlel kostab siiski kõrvu sull', siis sa ise oled süüdi: miks nii armas oled mull'!* (A. Haava.)

2) pärisnimede käänamisel, näit. *Palg'i't, Shakespeare'ile* jne.

§ 61. Kõrvutiolevate kirjavahemärkide järjekorrast.

Kõige sagedamini tarvitatakse teiste vahemärkidega kõrvuti jutumärke ja mõttekriipsu. Üldreeglik on, et kui jutu- märgid või mõttekriips käivad ainult eelneva lause o s a (näi-

teks sõna) kohta, siis kirjutatakse nad kõrvaloleva vahemärgi ette; vastasel korral, s. o. kui jutumärke või mõttekriipse tarvitatakse k o g u eelneva lause lahutamiseks järgnevast, asetatakse nad kõrvaloleva vahemärgi järele. Näit. *Missugusesse käändkonda kuulub sõna «koer»?* (Jutumärgid on küsimärgi ees, sest jutumärkidega on eelnevas lauses eraldatud ainult sõna «koer».) *«Missugusesse käändkonda kuulub see sõna?» küsis õpetaja.* (Jutumärgid käivad kogu eelneva lause kohta ja on seepärast küsimärgi järel.) *«Missugusesse käändkonda kuulub sõna «koer»?» küsis õpetaja.* (Sõna «koer» jutumärgid on küsimärgi ees, kogu lause jutumärgid küsimärgi järel.) *Küllap ta teadis — miks ei pidanud ta seda teadma? —, et sa homme kavatsed ära sõita.* (Mõttekriipsudega on eraldatud eelneva lause osa; küsimärk, mis käib sama lauseosa kohta, on mõttekriipsu ees; koma, mis käib kogu eelneva lause kohta, on mõttekriipsu järel.) *Ma tean, kes eile meil käis, — onu!* (Mõttekriips eraldab kogu eelneva lause sõnast *onu* ja on seepärast koma järel.)

Kui autori sõnad on kiillausena paigutatud otsese kõne vahele, siis asetatakse jutumärgid esimese koma järele ja kiillause teine koma on jutumärkide ees. *«Loodan,» ütles isa, «et sa järgmisel aastal veel paremini õpid.»*

Kordamisharjutused 66—75.

Kolmas osa.

XI. Semasioloogia ehk tähendusõpetus.

§ 62. Sõna ja selle tähendus. Leksikaalne sõnaihend ja idioom.

Inimene on ühiskondlik olend. Ühiskonna aluseks on töö, s. o. materiaalne tootmisprotsess. Inimesed on algusest peale elanud kollektiividena ja tootmine on seega ühiskondlik nähtus. Tootmiseks valmistavad inimesed tööriistu, s. o. tootmisvahendeid.

Tööprotsessis on inimestel vaja astuda teatavasse suhetesse omavahel ja nende asjadega, millega nad tegelevad. Neid suhteid aga on vaja mõista, sest tootmine on teadlik ja sihikindel protsess. Tööprotsessis on inimestel vaja suhelda ka üksteisega, s. t. neil tekib vajadus üksteisele midagi öelda ja mõista seda, mida öeldakse.

Töö on inimese loonud ning tootmisprotsessis on tekkinud mõtlemine ja keel. Loomad ei tooda ja seepärast ei ole neil ka mõtlemist ega keelt. Keel on Marxi ja Engelse poolt antud definitsiooni järgi «praktiline reaalne teadvus». Mõtlemine ja keel on tekkinud ja arenenud tootmise ning kogu ühiskondliku elu arenemise alusel.

Keel on inimestevahelise suhtlemise vahend. Suhtlemisühikuteks on laused, mis sõnadega väljendavad mingit mõtet, tahet või tundmust. Lause koosneb sõnadest, mis tähistavad asju, olendeid, nähtusi, tegevusi, omadusi, suhteid

või kujutlusi ja mõisteid. Mõiste on asjade, nähtuste jne. üldiste ning oluliste omaduste (tunnuste) ja suhete peegeldus inimese peaaigus. Näit. *maja, kuusk, lehm, masin, seadus* jt.

Sõna üldistab, sest iga sõna (peale pärisnimede) väljendab asjade liiki ehk klassi nende suhetes teiste asjadega ja inimeste suhtumist nendesse asjadesse. Näit. sõna *hobune* tähendab igasugust hobust, hobuse omadusi ja suhteid ning inimese suhteid hobusega. Inimestele on tähtis asja otstarve ehk funktsioon, s. o. milleks vajatakse teatavat asja, missuguseid inimeste tarbeid ehk vajadusi ta rahuldab. Selle järgi, missuguseid inimeste vajadusi rahuldab ühed või teised asjad, hakatigi neid eraldama üksteisest ja anti neile nimetused. Asjade looduslikke omadusi arvestati nende nimetamisel niipalju, kuipalju nad tulid nähtavale inimeste tarvete rahuldamisel. Olulise tunnuse järgi anti asjale nimetus. Hilisemal ajal tekkinud sõnade juures on seda näha. Näit. *lennuk* (masin, mis lendab), *puusepp* (töoline, kes teeb puust asju ja ehitab maju), *raudtee* (tee, mille olulisemaks osaks on raudrööpmed, mida mööda rong liigub), *aurulaev* (laev, mis liigub auru jõul) jms.

Et inimesed hakkasid asju eraldama ja neid nimetama nende funktsiooni järgi, selgub meile, kui võrdleme kodu- ja metsloomade nimetusi. Igal metsloomade liigil on ainult üks nimetus, koduloomadel aga on nimetused ka ea ja soo järgi. Näiteks 1) *vasikas, mullikas, lehm, pull, härg* (liigi üldnimetust *vets* tarvitatakse harva); 2) *hobune, mära, täkk, ruun, sälg, varss*; 3) *kana, kukk*. See on sellepärast, et igaühel neist on oma eriline ülesanne inimese majapidamises: *lehm* annab piima, *härg* on veoloomaks jne. Et metsloomadel on igal liigil ainult üks nimetus, näit. *karu, hunt, orav, jänes* jm., see tuleneb sellest, et inimestele on ükskõik, kas metsloom on isane või emane, noor või vana.

Sõna on häälikulises aineses kehastatud mõiste, millele tegelikus elus vastab

reaalne asi, olend, nähtus jne. Sõna on ühtlasi ka keele lühim iseseisev osa suhtlemisühikus. Näit. lauses *Kolhoosnikud kuivatavad sood* on suhtlemisühikul kolm osa, mis võivad esineda iseseisvalt.

Sõna on üldine ka selles mõttes, et ta kuulub tervele keelt kandvale kollektiivile (hõimule, rahvale). Kõik ühe kollektiivi liikmed mõistavad ja tarvitavad üht sõna ühtmoodi, s. o. ühes ja samas tähenduses.

Sõna tähenduse moodustabki mõiste, mis tekib asja ühiskondliku funktsiooni põhjal, s. o. üldistus, mis sõnas on kinnistatud ja mille tõttu teatav sõna võib tähistada mitte ainult ühte asja, vaid kõiki sellesse liiki kuuluvaid ühesuguseid reaalsuse asju ja nähtusi.

Mõnikord võivad üht mõistet väljendada kaks ja isegi rohkem sõna, näit. *tööd tegema* = *töötama*, *juttu ajama* = *vestlema*, *aru saama* = *mõistma*, *abi andma* = *abistama*, *suitsu tegema* = *suitsetama*, *suud andma* = *suudlema*, *ära andma* = *reetma*, *end üles pidama* = *käituma* jne. Siia kuuluvad ka *osa võtma*, *alla andma*, *sisse tegema*, *üles ütleva*, *lüüa saama*, *järele andma* jne.

Niisuguseid sõnaühendeid, mis üht mõistet väljendavad, nimetatakse leksikaalseiks sõnaühendeks.

Leksikaalse tervikuna funktsioneeriv sõnaühend, mille liikmed on aja jooksul ühte kasvanud nii, et neid ei saa osadeks lahutada, on idioom. Idioome ei saa harilikult sõna-sõnalt tõlkida teise keelde. Näit. *ülepeakaela tegema*, *auku pähe rääkima*, *vahetele jääma*, *sisse vedama*, *haljale oksale saama* jt.

Selleks, et inimesed võiksid üksteise kõnest aru saada, peab igal sõnal olema oma täpne ja kindel sisu ehk tähendus, nii et selles ei saaks tekkida mingisuguseid kahtlusi või kaksipidi-arusaamist. Eriti tähtis on sõnade sisu täpne piiritlemine teaduslikus väljenduses. Täpne peab olema ka näiteks juriidiliste normide sõnastus.

Tähtsamate sõnade sisu määravad kindlaks vastavais käsitraamatuis nende määratlused ehk definitsioonid (näiteks geomeetrias: mis on sirgjoon, paralleeljoon, kolmnurk jne.). Kuidas saada korralikke definitsioone ja üldse korralikku mõtlemist ning mõtete täpset väljendust, seda õpetab loogika. Seda osa keeleteadusest, mis käsitleb sõnade tähenduslikku külge, nimetatakse semasioloogiaks ehk tähendusõpetuseks.

Iga kultuurkeel sisaldab palju üld- ja erimõisteid, millede kasutamisel peame teadma nende õiget ja täpset sisu. Väärarusaamisest ja kasutuist vaidlustest päästab meid tarvitata-vate sõnade sisu loogiline analüüs, selgusele jõudmine selles, mida keegi täpselt ühe või teise sõnaga mõtleb. Meile tundmata sõnade seletusi leiame igasugustest (rahvusvaheliste, uus-, oskus- jne. sõnade) sõnaraamatuist.

Harjutus 76.

§ 63. Sõna konkreetne ja abstraktne tähendus. Monoseemia ja polüseemia.

Iga sõna (välja arvatud pärisnimed) on üldistus, sest see nimetab asjade liiki või klassi. Üldistuse aste võib olla väiksem või suurem. Võrreldes mõisteid *kask* ja *puu* ning *hobune* ja *loom* näeme, et *puu* ja *loom* on üldisemad kui *kask* ja *hobune*.

Üldistus on niisugune protsess, milles mõtlemine üldistab tervetele asjade või nähtuste liikidele omased olulised tunnused üheks mõisteks, jättes kõrvale mõned erilised ja mitteolulised tunnused. Nii saame sellised üldised mõisted ja sõnad nagu *taim*, *loom*, *mateeria*. Tehakse vahet konkreetsete ja abstraktsete mõistete ja sõnade vahel. Abstraktsioon võib tekkida sel teel, et me eraldame omaduse asjast ja kujutleme seda omadust iseseisvana. Näit. *suurus*, *väärtus*, *vaprus*, *kohustus*, *tarkus* jt.

Abstraktsioon võis areneda sõna kasutamise võimaluse tõttu. Abstraktsed mõisted-sõnad tekivad ühiskondliku elu ja mõtlemise arenemisel konkreetsetest mõistetest-sõnadest.

Näiteks sõna *nõu* tähendas algul arvatavasti mõnd riista. Praegu on ta konkreetsetes tähenduses sõnus *söögi-* ja *joogi-nõud*. Siis hakkas ta tähendama vahendit (vrd. sõna *abtinõu*). Hiljem sai *nõu* sõnalise abistamise tähenduse (vrd. *Ta andis mulle head nõu.*) Kui kunagi vanal ajal *andis nõu* tähendas seda, et andis tööriista või vahendi, siis nüüd antakse *nõu* sõnadega. Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooniga läks riigivõim *nõukogude* kätte ja nüüd on sõnal *nõu* ühiskondliku ja riikliku korra tähendus.

Üks ja sama sõna võib ühes sugulaskeeles (või isegi murdes) tähendada üht asja ja teises hoopis midagi muud. Nii näiteks on häälikulooliselt ühed ja samad sõnad soome ja eesti keeles sageli erineva tähendusega.

Soome sõna <i>katsoa</i>	tähendab eesti keeles	<i>vaadata,</i>
<i>puhua</i>	„ „ „	<i>juttu ajada,</i>
<i>siunata</i>	„ „ „	<i>õnnistada,</i>
<i>vaimo</i>	„ „ „	<i>naine,</i>
<i>sulhanen</i>	„ „ „	<i>peigmees,</i>
<i>kesä</i>	„ „ „	<i>suvi,</i>
<i>ilo</i>	„ „ „	<i>rõõm jms.</i>

Kui sõnal on ainult üks tähendus, siis säärast sõna nimetatakse *monoseemiliseks* sõnaks. Kuid on palju sõnu, millel on mitu tähendust. Neid nimetatakse *polüseemilisteks* ehk paljutähenduselisteks sõnadeks. Niisugused sõnad on näiteks:

- sulg** — 1) linnusulg, 2) terassulg
tera — 1) viljatera, 2) noatera
klass — 1) rühm õpilasi, 2) ruum, milles õpetatakse, 3) ühiskondlik klass (näit. kapitalistid ja töölised, mõisnikud ja talupojad); 4) asjade liik jne.

leht —	1) puuleht, 2) paberileht, 3) adraleht, 4) ajaleht jne.
koor —	1) puukoor, 2) piimakoor jt.
pea —	1) inimese pea, 2) valitsuse pea, 3) naelapea, 4) viljapea jne.
silm —	1) nägemisorgan, 2) nõelasilm, 3) võisilm pudrus jt.
paik —	1) koht, 2) lapp riidel
terve —	1) mittehaige, 2) kogu, kõik
maa —	1) muld, 2) pinnas, maapind, 3) kellelegi kuuluv maatükk, 4) riik, 5) küla, 6) kuiv- e. maismaa, 7) planeet jne.
käsi —	1) ihuliige õlast kuni sõrmeotsteni, 2) käelaba, pihk, 3) võimu, jõu, juhtimise sümbol, 4) allkiri, 5) abielu, abiellumise sümbol, 6) pool, külg jms.
büroo —	1) kirjutuslaud, 2) kontor, 3) inimesed, kes töötavad büroos, 4) rühm inimesi, kes asutist või organisatsiooni juhivad, näit. poliitiline büroo
operatsioon võib olla:	1) sõjaväeline, 2) rahaline, 3) meditsiiniline jt.
reaktsioon võib olla:	1) keemiline, 2) füsioloogiline, 3) psühholoogiline, 4) ajalooline (ühiskondlik) jt.

Kõigil neil juhtudel on ühel ja samal sõnal mitu tähendust. Polüseemia tekib ühiskondliku arenemise põhjal. Ühe asja nimetus kantakse üle teisele asjale ja mõlemad võivad jääda keelde, või ühe asja funktsioon muutub, mille tagajärjel sõna saab uue tähenduse. Näiteks vanasti kirjutati linnusulega. Kui aga tarvitusele tuli terrassulg, nimetati see ka suleks funktsiooni alusel. Sõna *tööline* tähendab kapitalistlikus

ühiskonnas ekspluateeritava ja rõhutud, ilma õigusteta klassi liiget, kellel ei ole tootmisvahendeid ja kes müüb oma tööjõudu kapitalistile, kes ei maksa talle kogu toodetud produkti eest. Nii loob tööline kapitalistile lisaväärtust, millest tulebki viimase kasum. Nõukogude Liidus aga tähendab sõna *töölne* valitseva klassi liiget, keda keegi ei ekspluateeri. Sellele klassile kuuluvad tootmisvahendid ja ta teostab proletariaadi diktatuuri, tõmmates kõik töötajad sotsialismi ülesehitamise tööle. Nii tekivad paljutähenduselised sõnad.

Sõna täpne tähendus saab meile selgeks kontekstis, s. o. koos teiste sõnadega lauses. Võrreldes näiteks sõna *asi* tähendust järgmistes lausetes. Pane see *asi* siia. See on vajalik *asi*. Igal *asjal* on oma funktsioon ja koht inimeste elus. *Asjad* ja nähtused peegelduvad inimeste ajus. See pole sinu *asi*. Sellest saab *asja*. Ma tulin teile *asja* pärast. *Asja* ees, teist taga. See on meie ühine *asi*. *Asi* on räbal. Mis *asju* sa siin ajad? Töö on meil *asjaks* jne.

§ 64. Homonüümid.

Homonüümideks nimetatakse sõnu, mis häälikuliselt on samakõlalised, kuid tähenduselt erinevad. Homonüümideks ei ole paljutähenduselised sõnad, s. o. sõnad, millel on mitu tähendust, nagu *klass*, *büroo* jt., vaid erinevad sõnad, mis on aja jooksul ainult juhuslikult muutunud samakõalisteks. Näit.:

saar —	1) puu, 2) osa maismaad meres
tee —	1) jook, 2) koht liiklemiseks
kulu —	1) kulumine, 2) eelmise aasta rohi
rahu —	1) vaikus, 2) nääre, 3) veetalune kalju
aru —	1) kuiv rohumaa, 2) mõistus
tint —	1) vedelik kirjutamiseks, 2) kala
matt —	1) mõõt, 2) kaotus malemängus, 3) läiketu
soostuma —	1) nõusse jääma, 2) sooks muutuma

Täielike homonüümide hulka ei kuulu sõnad, mille sarnasus piirdub vaid mõne üksiku vormiga, näit. kiil (om. kiilu ja kiili), viil (om. viili ja viilu), sool (om. soola ja soole), anne (om. ande ja andme), samuti sõnad, mida eristab «h» nende alul: allikas — hallikas, agu — hagu, igi — higi, aru — haru jne.

Harjutus 77.

§ 65. Sünonüümid.

Sünonüümid on sõnad, mille tähendus on enam-vähem sama, kuid mis häälikuliselt erinevad. Sisuliselt nad erinevad üksteisest tähenduse varjundi või emotsionaalsuse poolest. Ka leksikaalsed sõnaühendid võivad koos sõnadega sünonüümidenä esineda. Näit.:

A. seltsimees — sõber

seltsimees — inimene, kes kuulub samasse ühiskondlikku klassi, omab sama maailmavaadet, kellega koos töötatakse ja ühise asja eest võideldakse: *Olime head seltsimehed ja töötasime ühes partisanisalgas.*

sõber — lähedane seltsimees, inimene, kellega igasuguste küsimuste üle nõu peetakse ja keda vastastikku abistatakse: *Me oleme lapsepõlvesõbrad.*

proletaarlane — tööline

proletaarlane — palgatööline kapitalistlikus ühiskonnas, kellel ei ole tootmisvahendeid ja kes on sunnitud oma tööjõudu kapitalistile müüma ning talle lisaväärtust looma: *Kõigi maade proletaarlased, ühinege!*

tööline — kapitalistlikus korras — sama mis proletaarlane; Nõukogude Liidus — füüsilist tööd tegev valitseva klassi liige, klassi, kellele kuuluvad tootmisvahendid ja kes ehitab sotsialismi: *Töölised ületastd plaani.*

eesmärk — siht — suund

eesmärk — etteseatud märk, koht, ideaal, mille poole püüeldakse: *Meie eesmärk on kommunism.*

siht — püsiv tee millegi poole liikumiseks: *Meil olgu selged sihid silmade ees.*

suund — liikumise või tegevuse siht: *Politiiline suund on õige.*

tagajärg — tulemus

tagajärg — see, mis paratamatult järgneb teole: *Sel sammul oli hea tagajärg.*

tulemus — sihikindla tegevuse tagajärg: *Meie püüdeil oli tulemusi.*

B. mõistma — aru saama — käsitama

mõistma — keerulisest olukorrast aru saama: *Ma ei mõista, mis te sellega tahate öelda.*

aru saama — mõistma, midagi selgeks saama: *Nüüd ma hakkas asjast aru saama.*

käsitama — aru saama millestki teataval viisil: *Ta käsitas küsimust marksistliku dialektika setsukohalt.*

avastama — leiutama

avastama — mingit senini tundmata nähtust selgitama, midagi olemasolevast teatavaks tegema: *Kolumbus avastas Ameerika.*

leiutama — midagi uut välja mõtlema, koostama, ehitama, eriti tehnika alal: *Polzunov leiutas esimesena auru-mäsina.*

C. kena — ilus — kaunis — suurepärane

julge — mehine — vahva — vapper

uhke — kõrk — upsakas

D. enese, enda — oma

enese, enda — osutab isikule, kellele tema oma tegevus on tagasi sihitud; tarvitatakse verbiga: *Jättis enda ilma.*

oma — väljendab kuuluvust, päraltolekut; tarvitatakse nimisõnaga: *Tõi oma raamatud siia. Ta sai oma kaastöölisega hästi läbi.*

miski — mingi

miski (om. millegi) — nimisõna asemel: *Miski vaevab mind.*

mingi (om. mingi) — omadussõna asemel: *Mingi mure vaevab teda.*

mingi — mõni

mingi — ebamäärasel juhul: *Sita sobiks mingi seinamaal.*

mõni — üks või mitu sama liiki esemete hulgast: *Vajak-sime veel mõnd Kõleri maali.*

mõlemad — kumbki

mõlemad — asjaosalised kuuluvad ühisesse rühma: *Mõle-mad töötavad samal erialal.*

kumbki — asjaosalisi käsitatakse eraldiolevatena: *Kumbki töötab oma erialal.*

kõik — kogu

kõik — kui mõtleme üksikutele osalistele: *kõik tegelased.*

kogu — kui mõtleme tervikulisele massile: *Olin kogu aja seal.*

teine — muu

teine — vastandliku tähenduse korral: *teine, mitte see-sama küsimus.*

muu — ülejääv: *Muu mind ei huvita.*

seesugune — niisugune — selline — säärane

seesugune, niisugune: *Niisugust otsust ta ei oodanud.*

selline: *Sellises olukorras tuleb võidelda.*

säärane: *Säärast inimest on vaja hoida.*

E. **ikka** — **üha**

ikka — üldises mõttes: *Ikka sajab veel.*

üha — järjest kasvava nähtuse korral: *Sajab üha rohkem ja rohkem.*

ja — **ning**

ja — üldine ühendav sidesõna

ning — stiililine variant eelmisele; võib olla lisatähendusega *seejuures, ühtlasi*: *See on kuues ning viimane tund.*

kuid — **aga** — **ent** — **vaid**

kuid — toonitab tugevat vastandlikkust: *Olen haige, kuid töötan siiski.*

aga — keskmine vastuolu: *Lennuk sai vigastada, aga lendur jäi terveks.*

ent — väljendab kergelt vastuvihjet, mida peetakse enesestmõistetavaks ja vastuvaidlematuks millegi küsitava ja vaidlusaluse tõestamiseks: *Olime sunnitud taanduma, ent taandumine ei tähenda veel kaotust.*

vaid — eitava lause või sõna järel: *Mitte inglased ega ameeriklased, vaid Nõukogude armee purustas fašistliku Saksamaa.*

ehk — **või**

ehk — seob samatähenduselisi mõisteid: *semasioloogia ehk tähendusõpetus.*

või seob erineva tähendusega mõisteid: *Kas elu või surm.*

Harjutused 78 ja 79.

§ 66. Sõnade sugulasrühmad ehk pesakonnad.

Ühest põhitüvest ehk juurest võib liidete abil tuletada rea teisi sõnu, millel tähenduse poolest on ühist. Nii näiteks saame sõnast **meel**: *meeldima, meelitama, mee-*

leldi, meelsus jt.; sõnast **käsi** saame käeline, käendama, käsilane, käsiline, käsirik, käsitu, kättelema, kättama jt.

käsitama — käega katsuma; aru saama, mõistma

käsitulema — tegemist tegema, arutama

käitsema — käe abil tegelema

Sõnast **rahvas** saame rahvalik, rahvastik, rahvus, rahvuslane, rahvuslik jt.

Ühe juurega sõnad moodustavad ühe sugulasrühma ehk pesakonna.

Ühe pesakonna sõnad on tähenduselt üksteisele lähedased, nii et osa neist võib vaadelda nagu sünonüüme (juhtima — juhatama). Mõned aga on väga erineva tähendusega. Esineb niisuguseid sõnu, mis ühe hääliku poolest erinevad, kuid tähenduselt ei ole lähedased, näit. *omadus* ja *omandus*.

1) **juht** (om. juhi) — juhtiv isik

juhtima; juhatama

juha — väike juhtiv toru e. kanal (organismis)

juhe — (om. juhtme) juhtiv asi (traat, toru)

juhend — juhtnõr, juhatus, instruksioon

juhendama — juhtnõõre andma

juhinduma — juhitud olema

juhtkond

juhis — reegel (näit. *õigekirja juhtsed*)

2) **juht** (om. juhu) — üksik sündmus, asjaolu, seik (näit.

Tulen igal juhul.)

juhtum — juht

juhtuma

juhuslik; juhus — juhuslik, ettenägemata sündmus; hea võimalus (näit. *See oli vaid juhus, et pääsesime nii, et keegi seda ei näinud.*)

juhtumus — erakordne sündmus, seiklus

- 3) **kohus** (om. kohtu) — asutis õiguse mõistmiseks
kohtunik; kohtulik; kohut mõistma; **kohut** käima; **koh-**
tusse kaebama; **kohtualune; ülekohtune**
- 4) **kohus** (om. kohuse) — kohustatud olek (näit. *Täidame kodaniku aukohust.*)
kohustus — kohuse üksikuhtum (näit. *Võtsin endale erikohustused aktsiooni läbiviitmisel.*)
kohuslik; kohustama; kohustuma
- 5) **andma**
anne (om. ande) — vaimuanne, talent; mingi kirjandusliku väljaande osavihk (*kõneanne; raamat ilmus annete kaupa*)
andekus
andekas
anne (om. andme) — antud teade, teadaolev fakt; tingimus (näit. *Meil on küllalt andmeid selle kohta, et Tšehhoslovakkia, Ungari, Poola, Bulgaaria ja Rumeenia lähevad sotsialistlikule arenemisteele.*)
and (om. anni) — andmine, kingitus (näit. *hea piima-anniga lehm*)
annetama; andam; annus
- 6) **liige** (om. liike) — liikumine
liikuma; liigutama; liiklema; liiklus; liikum; liikvel
- 7) **liige** (om. liikme) — organismi osa; organisatsiooni ühik (näit. *parteilige*)
liigend; liigitama; liigendama; liiges
- 8) **üks** (om. ühe); **ühte panema; ühendama; ühinema**
ühik — aja, ruumi, mõõdu jm. üksus
ühing — selts, organisatsioon
ühistu — kooperatiivühing
ühisus — ühine olek
ühiskond, ühiskondlik

9) **oma**

omama — oma olema

omadus — laad, olek, tunnus, iseärasus

omandus — kellegi päralt olev või kellelegi kuuluv asi
või varandus

omane; omanik

omandama — omaks võtma, endale saama

omastama — omaks tegema; omavoliliselt endale võtma

omistama — omaks andma, lugema või pidama (näit.

Ta omistab sellele suurt tähtsust.)

10) **tundma**

tund (om. tunnu) — tundmine, arusaamine

tunne (om. tunde) — tajutav tundeeluline nähtus

tundmus — meeleliigutus

tundlik; tundlikkus; tundmatu

tunnetama — ära tundma asjade või nähtuste olu või
seost

tunnetus

tunnus — tundemärk

tunnustama — maksvaks või väärtuslikuks hindama või
pidama (näit. *Selle kirjaniku teosed on üldiselt
tunnustatud.*)

tunnistama — kohtus kellegi kohta teatama, mida on
nähtud või mida teatakse; väitma

11) **tegema**

tegelema — tegelikult töötama mingil alal

tegelane; tegelik; tegelikkus; tegevus; tegevusetus;

tegija; tegelinski; teesklema; tegu; tegur

tegutsema (millegagi tegemist tegema); **tehing; teht**

(om. tehi) — tegemine; tegu; kohtuasi; **teos; teos-**

tama; teostuma; teokas; teoline

On sõnu, mis on tuletatud ühest juurest ja väljendavad eri mõisteid, kuid häälikuliselt erinevad ainult ühe või kahe hää-

liku poolest (näit. sõnapaarid *omadus* ja *omandus*, *tunnustama* ja *tunnistama*) või langevad mõnes muutes täitsa kokku (*anne*, *ande* ja *andme*). Et neid sõnu õigesti tarvitada, on neid vaja tunda. Toome mõned sellised sõnapaarid.

asetama — paigutama, panema: *Aseta raamat riulile.*

asendama — asemele panema, aset täitma: *Praktikant asendas õpetajat.*

etendama — mängima või ette kandma (näidendit): *Etendati A. Jakobsoni «Elu tsitadellis».*

edendama — edasi viima, arendama, edenema panema: *Sotsialistlikku kultuuri vaja edendada.*

esitama — ette või esile tooma; tutvustama: *Me esitasime oma seisukohad.*

esindama — asemik olema, kellegi nimel esinema: *Sm. Tuulik esindas ametühingu komiteed.*

puuduma — ära või puudu olema: *Mul puuduvad andmed.*

puutama — millegi vastu ulatuma, käega katsuma; kellegi või millegi kohta käima: *See ei puutu minusse.*

eristama — eri liiki asetama: *Neid taimi on raske eristada.*

eritama — välja eraldama, sekreteerima: *Meie keha eritab higi.*

kujutama — kuju kaudu esitama, silmale nähtavaks tegema: *See teos kujutab klassivõitlust.*

kujundama — kuju andma, vormima: *Kooli ülesandeks on nõukogude inimese kujundamine.*

moodustama — kokku seadma, tegema, looma: *Moodustatt uus valitsus.*

toimima — talitama: *Peab energiliselt toimima.*

toimuma — teostuma, sündima: *Valimised toimusid hästi.*

joonistama — maalima

joonestama — jooni tõmbama, joonte abil plaani tegema

kohandama — kohaseks tegema, kohanema panema

kohaldama — rakendama

Harjutused 80 ja 81.

§ 67. Antonüümid.

Antonüümideks ehk vastandsõnadeks nimetatakse sõnu, millel on üksteise suhtes vastandlik (vastukäiv) tähendus. Näiteks *päev* — *öö*; *töölisklass* (*proletariaat*) — *kodanlus*; *minevik* — *tulevik*; *kasulik* — *kahjulik*; *ehitama* — *lõhkuma*; *armastama* — *vihkama*; *jah* — *ei* jne.

Sõnade sisu täpsemaks mõistmiseks on neid sageli kasulik vastandada. Eriti vaidlustes toob antonüümide kasutamine vajalikku selgust. Ka sünonüümide täpsustamiseks on kasulik antonüüme tuua. Sõnadele *uus* ja *noor* on antonüümiks *vana*. Sellest selgub, et sõnal *vana* on kaks tähendust — *uue* ja *noore* vastandina.

Rahvusvaheliste kultuursõnade hulgas leidub palju kindlakskujunenud antonüümsete sõnade paare, millega on vaja olla tuttav. Eriti tähtis on teada antonüüme ühiskondliku elu alalt. Niisugused internatsionaalsed antonüümsed sõnad on näiteks *sotsialism* — *kapitalism*; *materialism* — *idealism*; *subjekt* — *objekt*; *analüüs* — *süntees*; *positiivne* — *negatiivne*; *konkreetne* — *abstraktne*.

Sageli on antonüümid moodustatud vastavate prefiksite abil, näit. *eksport* — *import*; *sümpaatia* — *antipaatia*; *harmoonia* — *disharmoonia*; *mobiliseerima* — *demobiliseerima*; *poliitiline* — *apolitiiline* jm.

Eesti keeles on antonüümide moodustamise vahendeiks eesliited *eba-* ja *mitte-* (näit. *ebateadlik*, *mitteametlik*) ning omadussõnaline liide *-tu* (näit. *andetu*, *surematu*).

Harjutus 82.

§ 68. Sõna tähenduse muutumise seadusi.

Sõna tähendus võib ajaloo kestel muutuda, kuna sõna häälikuline külg võib jääda seejuures muutumata. Sellel tähenduse muutumisel on oma seadusepärasus.

Kõigepealt on keeles niisuguseid sõnu, mille sisu muutumine seisab selles, et sõna on varemalt tähendanud üht asja, hiljem aga on hakanud tähendama teist asja. See on olnud võimalik sellepärast, et ühe asja asemele inimeste elus on astunud teine asi, mis hakkas täitma esimese funktsiooni ehk otstarvet. Näiteks kuni 19. sajandi keskkohani kirjutati hanesulega. Siis leiutati metallist kirjutusvahend, mida hakati kasuleks nimetama. Sulega ei ole sel terasest ajal muud midagi ühist kui funktsioon, sest temaga kirjutatakse samuti nagu hanesulegagi.

Varemajal valgustas petrooleumilamp tuba. Nüüd on meil selleks otstarbeks elektriamp, mis oma osade, ehituse ja materjali poolest on hoopis midagi muud kui petrooleumilamp, kuid teda nimetatakse ka lambiks ühise funktsiooni alusel petrooleumilambiga. Sama lugu on sõnaga *jalg*. Inimesel ja loomal on jalad, millel ta seisab ja liigub. Ka laual ja teistel asjadel on jalad, millel nad «seisavad».

Nõukogude keeleteadlane, Kaukaasia jafeedi keelte uurija akadeemik N. Marr näitas, et nii mõneski keeles on sõna *käsi* (*käpp*) saanud *kepi* või *ktiv* tähenduse, sest kepil ja kivil oli käe funktsioon toidu hankimisel ja enda kaitsmisel. Töö lõi inimese. Käsi oli esimeseks looduse poolt antud tööriistaks. Käega hakkas ta keppi ja kivi tarvitama. Need pikendasid ja tugevdasid kätt. (Vrd. vene sõnu *pal-ets* = sõrm ja *pal-ka* = kepp. Neil on ühine osa *pal*.)

Akadeemik Marr näitab ka, kuidas ühe looma nimi on teisele üle kantud, kui selle looma asemele astus teine tema funktsioonis. Nii on ladina sõnadel *caballus* = hobune ja *camelus* = kaamel ühine osa *cabal-* ja *camel-*, milledes *b* on vaheldunud *m*-ga. Eesti sõna *lehm* on mordva keeles *lišmō*, mis tähendab hobust.

Akadeemik N. Marr seletas ka, mispärast ladina sõnad *sol* = päike ja *sal* = sool on ühist algupära. Päikese käes kuivatati kala, et teda hoida riknemise eest. Sool astus selles

majanduslikus funktsioonis päikese asemele ja sai temalt oma nimetuse. Ladina *pecunia* = raha on tulnud sõnast *pecus* = kari, sest kariloomad olid vanal ajal vahetusvahendiks, milleks pärast sai raha.

Sõna *veis* on tulnud sõnast *vedama*.

Praegu nimetatakse k o j a m e h e k s seda kepikest, mis autoklaasi puhta hoiab, samuti funktsiooni järgi, sest kojamehet ülesandeks on õu ja maja puhas hoida. Ühe sõnaga võivad olla väljendatud ka asi ja tema funktsioon (näiteks sõna *keel* tähendab organit ja kõnelemist, s. o. suhtlemisvahendit). Eriti liitnimisõnades, mille täiendsõna on omastavas käändes, on funktsionaalsuse põhimõtte selgesti näha. Näiteks sõnades *söögituba*, *veoauto*, *kraadiklaas*, *rahakott* väljendavad täiendsõnad põhisõnade funktsiooni.

Ühe asja nimetus kantakse üle teisele ka s a r n a s u s e järgi. Asjade sarnasus võib olla välises vormis, kuid ka sise- mistes omadustes.

Võtkem näiteks sõna *leht*. Kui r a a m a t u l e h t nimetati p u u l e h e järgi, siis oli siin arvatavasti funktsionaalse semantikaga tegemist, sest varemalt kirjutati taimede lehtedele. Kuid a d r a l e h t on igatahes välise sarnasuse põhjal lehega nimetatud l e h e k s.

Sõna *kraana* (= tõstemasin) on tulnud ingliskeelsest sõnast *crane* (krein), mis tähendab k u r g e. Ka eesti keeles on *adrakured* jt. Välise sarnasuse järgi on ka p ü s s i k u k k nimetatud k u k e k s. Nii on naela p e a, h a n e j a l a d jt.

Sõna *kollane* on arvatavasti seoses sõnaga *kuld*. Sõna *oranž* tähendab apelsini (prantsuse keeles), seega apelsini järgi on hakatud nimetama värvust.

Ühe asja nimetus kantakse teisele üle ka asjade n a a b r u s e põhjal. Näiteks *käis* on tulnud sõnast *käsi* naabruse põhjal. Sõna *büroo* tähendab teatavat kirjutuslauda, kontorit (tuba, kus selline laud on) ja niisuguse laua taga töötavate

inimeste rühma, s. o. asutist või organisatsiooni. Sama põhimõtte järgi on sõnast *kabinet* saadud *ministrite kabinet* jne.

Sõna *klass* tähendab õpilaste rühma, aga ka seda ruumi, milles see rühm õpib.

Nimetus antakse asjale ka aine ehk materjali järgi, millest ta on tehtud või saadud. Nii on sõnast *rohi*, mis tähendab taime, saadud *rohi*, mis tähendab arstimit ehk ravimit, sest arstimeid saadi rohttaimedest.

Sõna *siid* tähendab ka siidrõivaid, s. o. rõivaid, mis on tehtud siidist (vrd. *käib üleni siidis*).

Sõnad *kana*, *kala*, *lammas* võivad ülekantud tähenduses märkida ka *k a n a*-, *k a l a*-, *l a m b a* praadi.

Ainet ehk materjali peetakse silmas ka paljude liitnimisõnade moodustamisel. Näit. *raudkapp*, *siidsukk*, *paberraha*, *klaaspurk*, *nisuleib* jt.

Akad. Marr näitas, et sageli antakse asja osale terviku nimetus. Nii näiteks tähendab sõna *kirss* kirsipuud ning ka kirsimarja kui selle puu olulisemat osa.

Marr näitas ka, et üks sõna võib saada vastandlikud tähendused. Sama sõna võib ühes keeles märkida üht, teises keeles teist, vastandlikku mõistet. Ka ühes ja samas keeles saab sõna väljendada vastandlikke mõisteid. Nii näiteks võib eesti keeles sõna *ots* tähendada algust ja lõppu. *Jutt sai otsa*. *Algame uuesti otsast peale*. Viimases lauses *otsast alata* tähendab *a l g u s e s t* alata. Eesti sõnale *pea* vastab mordva keeles *pr'a*, endine *pir'a*, s. o. sama sõna, mis eesti *pära*. Sõna *pea* tähendab ülemist või esimest kehaosa, sõna *pära* aga alumist või tagumist kehaosa. Mordva keeles aga on sõna *pära* *p e a* tähenduses. Vene sõna *zemlja* tähendab maad, saksa keeles aga sõna *himmel*, mis muistses saksa keeles kõlas *zemel*, tähendab *t a e v a s t*. Kunagi oli see sõna arvatavasti maailma tähenduses ja jagunes siis kaheks mõisteks, mis on teineteise suhtes vastandlikud.

See terviku jagunemine kaheks vastaspooluseks põhineb dialektilisel arenemisel, sest nähtustes tekivad vastandid, mis teineteisega võitlevad. Kuid need vastandid on ühe terviku osad, olgugi vastandlikud. Nii moodustavad ka elu ja surm ühtsuse, sest elada tähendab samal ajal surra: organismis surevad teatavad rakud ja tekivad uued rakud.

Tuleb ka seda meeles pidada, et ühiskonnas, kus on olemas antagonistlikud klassid, on see, mis ühele klassile on hea ja kasulik, teisele paha ja kahjulik.

Harjutused.

§ 41 ja 42.

Harjutus 56. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Algas sellega et Ants tuli jällegi Põrgupõhjale ja mitte üksinda nagu varemalt vaid kahe teise saatel ning teatas tunnistajate juuresolekul et kuna nende vahel Jürkaga on aastane rendileping siis tema seda enam ei pikenda nii et Jürkal tuleb tuleval kevadel Põrgupõhjalt ära minna. 2. Kuhu küsis Jürka. 3. Seda pead ise teadma vastas Ants. 4. Mina jään Põrgupõhjale. 5. Noh kui sa ei lähe siit heaga siis lähed kurjaga lasen su politsei poolt välja tõsta ja minema ajada. 6. Mina tahan Põrgupõhjale jääda. 7. Sellest ei tule midagi välja sa ei jõua renti maksta. 8. Jõuan kui sa mu otsa peale aidad nagu alguses. 9. See maa on siin minu haritud. 10. Aga see on minu. 11. Mets ja padrik on sinu põld on minu oma kümne küünega olen ta teind. 12. Jürka mu vana sõber kuula mis ma sulle ütlen mul on uus rentnik valmis ja see maksab kaks korda rohkem renti kui sina sellepärast pole mulle enam kasulik sind siia jätta. (*A. H. Tammsaare.*)

Harjutus 57. Muuta otsene kõne kaudseks.

1. «Siis ei ole ka käsikirja enam tarvis,» lausus raamatu-kaupleja. (*Juh. Liiv.*) 2. Isa ütles: «Tuleval nädalal algab lõbus heinatöö.» 3. Sa vastasid mulle tol korral: «Ma ei soovi sind enam näha!» 4. Sinu kohta ütles Mihkel: «Ta on väga tubli ning arukas noormees.» 5. «Tabavere Jaan võtvat kevaldel naise,» vastas Leena. 6. «Ärge minge veel koju!» ütles Peedu meile. 7. «Homme on arvatavasti ilus ilm,» ütles talumees. 8. «Vii see kiri kohe posti!» ütles isa mulle. 9. «Tuleb paremaid aegu ja võimalusi selle asja lahendamiseks,» kinnitas Õunap. 10. «Inimesel,» vastas Mart Laas, «on ainult üks õigus, ja see on võitluse õigus vägivalla vastu...»

Kordamisharjutus 58. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Kui nüüd poisid küllalt olid vaadelnud võitlust ja arvasid mõistvat selle põhjust küsis Andres Indrekult kelle poolt sina oled vareste või raudkullide? Vareste poolt vastas Indrek. Aga mina olen kullide poolt ütles Andres. See on ju vareste kuusk ja pesa seletas Indrek. Mis sest aga vareseid on hulk kullid ainult kahekesi seletas Andres vastu. Kes neid käskis tulla vareste kallale, ärgu tulgu kui nad kahekesi on! Aga kui kuusk meeldis? See oli ju vareste kuusk! See on meie kuusk mitte vareste ütles Andres nüüd kullidel on siin niisama suur õigus kui varestelgi. Aga varesed olid enne siin neil on suurem õigus vaidles Indrek vastu. Ega need varesed meie käest pole küsinud kuuske et neil suurem õigus on. Ega kullidki küsinud tulid ise. Mõlemad tulid ise varesed ja kullid sellepärast on neil ühesugune õigus arvas Andres. Varesed tulid ju enne, sellepärast on neil suurem õigus vaidles Indrek vastu. Aga kullid on tugevamad nemad on kahekesi hulga vastu. Sest pole ühti et tugevamad kes enne sel õigus. Kes üle sel

õigus kinnitas vanem vend ja kui ta oma arvamist nooremale kuidagi ei saanud muidu arusaadavaks teha siis võttis ka tema jõu abiks nagu raudkullidki. (*A. H. Tammsaare.*)

2. Tohoo hullu mõtles vana Raismik viimaks pean siiasamasse oõmajale jääma. (*E. Vilde.*) 3. Ilus oli päev enne ärasõitu kodumetsas kirjutab ta muuseas päike paistis nagu tahaks ta kustutada kõik mälestused talve külmast ja pimedusest. (*A. Haava.*) 4. Mispärast ei ole paadid nii tehtud et nendega veel ja kuival maal ühtlasi võiks sõita ümises Taticas oma nina otsast kinni hakates. (*E. Bornhöhe.*) 5. Ja teine saks ütles sa oled ju väga kaua truu saksateenija olnud, aga mul on nooremat vaja. (*E. Vilde.*)

§ 46 ja 47.

Harjutus 59. Panna nurksulgudes olevad sõnad sobivasse kohta lauses.

1. Kardetakse, et veel paljud rusude alla maetud [on].
2. Tormasid sedamaid ta kallale jälle murelikud mõtted, mis [oli eemale peletanud] kiire sõit, ja nad ta hinge põhjas [hakasid urgitsema] piinavalt. 3. [Oli] tuisk Miili juuksed [täis riputanud] peenikest kuiva lund, aga [ei teadnud] ta seda. (*F. Tuglas.*) 4. Kui [kogunes] Seenepalu perekond viimaks söögilaua ümber ja Maltsvet [laskis ringi käia] silmad nende seas ühe pealt teise peale, ta meel [läks] korraga rõõmsamaks, värskemaks. 5. Väljas sügisene tuul [ulub], nagu ta kogu maailma valu ja viletsuse [tahaks kuuldavale tuua] ühises vägevas nutulaulus, suures, maailma ääreni kasvavas ahastuskisas. (*E. Vilde.*) 6. Küla vahel, mis [oli kasvanud] mõisaga peaaegu ühte, lapsed [mängisid], küla taga aga mehed [higistasid] adrakäsipuude taga, sest ehk [seisis] päike küll alles madalal, [oli tunda] palava algust siiski juba. (*Juh. Livo.*) 7. Aga [kahvatas] juba see sina ja see udu, ja idapoolne tae-

vas hämaraks [lõi], nagu [oleks ette tõmmanud] keegi sõreda riide varjuks, ja [vilksatasid] läbi rõõsa udu üksikud tähed ning kitsas kuusirp. (*F. Tuglas.*) 8. [Jäid] tühjaks toad, aidad, tallipealsed, [jäid magama] ainult õige väikesed lapsed hälli või voodisse. 9. Eemal [on enese alla matnud] lopsakas hernes ja lokkav nisu mõne marjapõõsa hoopis, [ootavad] asjata päikest rohelised, külmad marjaterad. (*O. Luts.*) 10. [Kostab] siin laul, [hüüab] seal pill — [kõnnivad] ja läbi noore suveöö ilu ja rõõm käsikäes, [naeratavad] Koit ja Eha, ning [täidab] värske heinalõhn õhku. 11. Katuselt pikad vihmakeeled [voolavad alla], [valgub] räästaitl vesi ojadena. (*E. Särgava.*)

§ 49—51.

Harjutus 60. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Parajasti sõitis keegi mürinal alevi poolt vastu 2. Seejärel võtab viimasena sõna «Valgus» oma 12 numbris (22 märts 1894) 3. «Mis asja ma neile seal's rääkima pidin» küsis poeg vastuseks (*A. Jakobson.*) 4. Kes võitis 100 m jooksu 5. Vanaisa usutles poisse, kas nad pole näinud kuskil tema kadunud piipu 6. Seda võõrustamist, seda kostitamist, seda õllekese väljakallamist ja seda jutukese vestmist (*F. Tuglas.*) 7. Aadressile kirjutas Henno suurte tähtedega: «Tartu, Veeriku t 79, lp kod dr Mullamäe» 8. Kumb oli viirastus, kas see, mida nägi Jants enne, või see, mida nägi ta nüüd 9. Ja mõtelge ometi, kogu maa pikkus on vähemalt 1000 km 10. Hõi, kuule, vana 11. Jäta, poiss, koer rahule 12. NSVL Ülemnõukogu Presiidium andis välja seadluse sotsialistliku ja kodanike eraomandi kaitsmise kohta

Harjutus 61. Panna koma, kuhu vaja.

1. Külalistega koertetallist tagasi jõudnud asus Kirila Petrovitš õhtust sööma ja alles siis hakkas ta Dubrovskit mitte enam silmates tema üle järele pärima. Teenijad vastasid et Andrei Gavrilovitš sõitis koju. Trojekurov andis käsu kohe talle järele sõita ja ta tingimata tagasi tuua. (*A. Puškin.*)

2. «Isa siin näed sa võõriti» vastas Anna. «Asja võib nõnda mõista et meie tahtsime Katkut osta tahtsime teda Kõrbojaga ühendada ja ei saanud sest Katku peremees ei müünud meile oma kohta ei müü praegu ega ka edaspidi. Ütleme nüüd et Katku peremehe ainuke poeg ja pärija saaks Kõrboja peremeheks asuks siia elama ega ta siis ometi enam siit hakkaks Katkule tagasi minema kui ta kord isakoha kätte saab vaid jääb ka pärast seda siia ning ühendab Katku Kõrbojaga mitte Kõrboja Katkuga.» (*A. H. Tammsaare.*)

3. Poiss tuli kooli alati täpselt tunnid korralikult ette valmistatud raamatud kaasas.

4. Mart kui julge sõdur päästis meid hukkumisest.

5. A. H. Tammsaare kodanliku nimega Anton Hansen on sündinud 30. jaanuaril 1878 Järvemaal Madise kihelkonnas Albu vallas Põhja-Tammsaare talus talumehe pojana.

6. Ta näol polnud enam jälgegi tollest valvavast kahtlusest mis oli lamunud ta suunurkades siis kui ta umbes pool tundi tagasi siia tuli ta huuled olid sirged ja väga kahvatud nagu oleks sealt lahkunud viimnegi verepiisk. (*A. Jakobson.*)

7. Ehk küll mees pühib igapäev higi otsaesiselt on onul tundmus nagu võiksid saksad aru saada kui kerge põlv tal on ja võtta selle tema käest ära. (*Juh. Litv.*)

8. Neid väikesi sillerdajaid rändavaid kunstnikke lendab siia kevaditi ja sügiseti tuhandeid lendab rästaid lõokesi tuvisid põldpüüsid ööbikuid käblikuid pääsukeksi peoleosid linavästrikke ja palju teisi.

§ 53.

Harjutus 62. Panna koolon ja koma, kuhu vaja.

1. «Mis hea oleks kui tervel suvel ei tuleks vihmatilkagi jõgi kuivaks ära saaks kõik kalad kätte» seletab poiss. Niisama on ka Kõrbojal ka seal peaks aina tegema peaks umbes sealt-samast peale hakkama kuhu teie onu jäi peatuma. (A. H. Tammsaare.)
2. Ja sinu isa tõonitas mulle mitmel korral kui koju saad võta Hannus enda hoolde tee temast mees vaata et need saksa mürakad poissi ära ei riku... (R. Sirge.)
3. Ainuke kellega nad teda veel ehk tantsimas oleksid võinud näha oli Kuusiku sauna Eevi aga seda polnud täna peol ta magas kodus oma väikese poja ja haige ema juures. (A. H. Tammsaare.)

§ 55.

Harjutus 63. Panna mõttekriips, kuhu vaja.

1. Juku püüdis juttu tihti sellele juhtida, et lapsele nüüd juba mõeldagu ometi! tervenisti kaheksa kopika eest rohtu ostnud! (E. Vilde.)
2. Nüüd löi ta oma lõuad lahti, et hambad hundi kuklasse lüüa, ja ärkas kiljatades üles. (F. Tuglas.)
3. Talupoegadele, kel kibe mõisaorjus seljas oli, kuhu ka veel kiltri kepp pidi sündima ja kuuekümmne aasta eest sündisid sinna mõlemad oli see suureks troostiks, et nendest veel üks selts inimesi alamad olid. (Juh. Liiv.)
4. «Ter...re, Mihkel...!» «Tere, tere, Siibergi isa...» «Kas sa uudist tead?» «Tean.» «Lehest lugesid?» «Lehest jah...» (A. Jakobson.)

Harjutus 64. Panna mõttepunktid, kuhu vaja.

1. «Mina» sosistas poiss lõõtsutades, «mina». (*F. Tuglas.*)
 2. Oja kaldal tõmbas sirts aeglaselt poognaga: sirr sorr ja talle vastas ritsikas veskis: triiks triiks. (*F. Tuglas.*)
 3. Tootsi Tõnu on muidugi igati tubli mees, ainult veidi naistekartlik!
 4. Tallinnast sõitsin ära juba kevadel.
 5. Kargavad siis kui marutuul tammemetsa mühin, raksumine põgenemine, hirm, valjus seal, seal ärkab tasane arg hää! kosutav, nagu oleksid pimeduse võimud võidetud, nagu pühitseks ta suurt üldist võitu. (*Juh. Liiv.*)
 6. Aga Karli ütles tehtud mehisusega, hirnudes nagu hobune: «Hõ, hõ, hõõ! No mina olen talle hõõ, hõ, hõõ! ikka mõnegi hea toobi hõ, hõ, hõõ! sisse laadinud Eeh!» (*A. Jakobson.*)

Harjutus 65. Panna jutumärgid, kuhu vaja.

1. Mis mina siis võin parata, et ta tuleb, vastas Viiv. (*E. Vilde.*)
 2. E. Vilde jutustus Minu esimesed triibulised sisaldab autobiograafilisi andmeid.
 3. E. Vilde romaan Külmale maale ilmus a. 1896.
 4. Arvustus selle töö kohta ilmus Loomingus.
 5. Sõna roim on kunstlikult loodud, samasuguseid sõnu on veel laip, relv.
 6. Kui Lõugu Kusti oma vasika uuesti ammuma pani, keerlesid peagi paarid tantsumurul.
 7. Eesti kodanlikus kirjanduses on palju kergekaalulisi suurteoseid.
 8. Kirjeldatud jälgimisest on selgunud, et Luigemäe Olli on peaaegu täielik plagiaat Chateaubriand'i Atala'st.

Harjutus 66. Püstkriipsu asemele panna nõutav kirjavahe-
märk. Püstkriips tähistab siin hääldamispausi.

1. Isegi siis| kui lendas esimene sisistav ja paukuv tulilind
vastu taevast| ei teinud ta häält| vaatas ainult| vaatas üles
taeva poole| kus praksus kirev tuli| vaatas alla järve| kus süt-
tisid igal paukumisel uued värvid| uued virvendused ja var-
jundid| aina süttisid ja kustusid nagu sügisööl tähed taevas|
(*A. H. Tammsaare.*) 2. Mul on töö- ja pühapäevariided| saa-
pad| müts| süüa saan pererahvalt| raamatud on ka olemas|
tundide eest maksab isand Relling| ei| õieti on mul kõik| mis
tarvitan| (*O. Luts.*) 3. Mis siin kasvab| kasvab iseenesest|
mõni peotäis kanarbikku| seal| kus liiviku selja äärest hakkab
soo| mõni üksik igav rohukõrreke| mis oma seltsimehe järele
hüüab| ja saare ühes otsas jändrik mänd| (*Juh. Litv.*) 4. Juba
Reinu välispidine olek on isevärki| tilluke mehike| tedretähni-
line nägu ja nõsunina| mille ots nagu sarv püüab ülespoole
üle pea vaadata| pisikesed hallid silmad| mis vaatavad nagu
kesteab kust ilmast välja ja on ühtelugu täis vigureid| ümmar-
gune käbe keha ja lühikesed jalad| kusjuures ta ruttu käies
natuke lonkab| (*Juh. Litv.*) 5. Kus sa sellega| ikka rohkem| vas-
tas mees ja lükkas piibu teise suunurka| (*A. Jakobson.*) 6. Tööle
ta nüüd küll just ei jäänud| ütles mees alles tüki aja pärast
tagasihoidlikult| kuna ta pisut väriseval käel piipu toppis| aga
ärge sellepärast nii| nii| (*E. Vilde.*) 7. Selle tõttu on proloog
kujunenud liiga pikaks| nimelt 23 lk| lk 3—25| 8. Aga kui Villu
rakettidega ja muude tarvilike asjadega kolinal lootsikusse
läks| kui ta küsis| kes tahab kaasa sõita| ja kui ei olnud
kedagi| kes oleks vastanud| nii et Kõrboja perenaine ise ette
astus ja ütles| et kui keegi ei lähe| siis ehk Villu teda lubab
tulla| ning kui nad nõnda kahekesi kaldast eemale aerutasid|
keset järve ujusid| kust nad vaevalt veel teiste silma puutusid|
jah| kui see kõik oli sündinud| siis mõistsid kaldalejääjad| et

Jaani sõit polnud midagi Katku Villu sõidu vastu| kes sõitis
ainuüksi Kõrboja perenaise ja raketidega| (*A. H. Tammsaare.*)
9. Ta ei tarvitanud enam karedaid sõnu| ei hoobelnud oma isa-
liku meelevallaga ega korranud oma eilset ähvardust tütre
kohta| kuid igast lausest| mis ta avaldas| kuuldus välja| et ta
otsus on kindel ja et ta seda tahab täide saata| (*E. Vilde.*)
10. Ah| mis ma nüüd tegin| hädaldas Juuli| otsusele tulles| et
tal kedagi siia maha jäämas ei ole| kes teda tagasi hoiaks|
pealegi kuna suurepärase meri teda ootas| ütles ta |Ma lähen|
(*J. Mändmets.*) 11. Oi| kui tore| imestas Madli käsi kokku lüües|
12. Hea küll| ütles ta| aga kas te usute seda| mis esiteks laua
ääres räägiti| s. t. kas te usute hüpnooti ja sugestiooni| (*A. H.*
Tammsaare.) 13. Võõras ei vastanud kohe| siis mõmises ta|
mi-na| aita mind üle| (*F. Tuglas.*) 14. Jah| ma tulen kindlasti|
oli Karbus nõus| 15. Kukulinn oli ja jäi kohaks| millest keegi ei
pidanud lugu| mis ei kasvanud millalgi suuremaks| sest et iga-
üks sealt põgenes| kui jõud vähegi kandis| mis ei jäänud aga ka
millalgi vähemaks| sest et leidus ikka jälle armetuid| kellele
vaja varju| ühe sõnaga| see oli Kukulinn| omapärane Kukulinn|
(*Juh. Liiv.*) 15. Ta polegi nii kuri| see laia lõuga| tugeva jänd-
riku kehaga must vanamees seal tahmase ukse kõrval tolmu-
pilve sees| ta pragab ja kirub ainult moe pärast ja ka selle-
pärast| et ta muud abinõu ei tunne| et neid venivaid| lossilan-
genud tondikujusid seal põhkude sees vähegi elustada| ja
lõpuks sellepärast| et temalt valju vastutamist nõutakse| kui
ta mitte ei praga ega kiru| kui ta oma vedelvorste ei suuda
elustada| kui tööd õigeks ajaks ära ei tehta| (*E. Vilde.*) 16. Ja
kuna ta kärgib ja paugub ja ikka tüsedamaid sõimusõnu otsib|
tuksub ta laia suu ümber vahel salanaeratus| mis pikkamisi
ta lagedat lõuga mööda alla tihedasse habemesse ronib| habe-
messe| mis nagu vildist võru ta kurgualust ja poolt kaela ümb-
ritseb| (*E. Vilde.*) 17. See Nõuni Jaagu lootsik oli ka riist|
oleks tulnud Jaagu käest ära võtta ja kuhugi vanavarakogusse
seisma panna| Jaak ise andis temale selle uhke nime| lootsik|

Õiguse pärast oleks tema nimi küna| mõhk| suur ilma varreta
supilusikas või jumal teab mis pidanud olema| Selge hinge-
müütaja| välja õõnistatud ühestainsast kolejämedast tamme-
puulõhaskist| (*A. Kitzberg.*) 18. Kui karastav on vesi karja-
sele| kes seda tohust torbikuga paneb suu juurde| koer kõrval
kaelkott kaelas| eemal loomakari| lehmad| lambad| mullikad|
ühed söömas| teised pikali maas| kolmandad tulevad oja äärde
ja rüüpavad himukalt| (*Juh. Litv.*) 19. Küll sa kiitled ja vale-
tad| et sul künnab kümme paari| äestab hobu üheksa| niidab
viisi vikatida| seitse sirpi leikaleb| kaarutab reha kaheksa|
(*Rahvalaul.*) 20. Ühel pühapäeva õhtupoolikul| Henn oli para-
jasti kodunt ära| tuli meile külaline| Nõuni poiss Ants| kes
vana sõpruse ning poolehoidmise pärast sagedasti käis meid
vaatamas| (*A. Kitzbergi järgt.*) 21. Leiduvad mõnes kohas
tuustireadki| mis kuhugi viivad| kuhugi juhatavad| mõne linnu|
maamesilase või erilase pesa juurde| (*A. H. Tammsaare.*)

Harjutus 67. Analüüsida laused kirjavahemärkide esinemise
seisukohalt, s. o. selgitada kirjavahemärkide esinemise
põhjused.

Ainult sellise, ülimald vabaduse teesi
on sõnastand loosung verev:
«Elagu taasvaba Nõukogude Eesti
sotsialistlike vabariikide peres!»

Võib-olla leidub mõni rauk või nooruk, kes
teisiti mõistab vabadust:
oma maalapil näsida «vabalt» koorukest
ja peljata südamerabandust.

Meie vabadustähised on Jüriöö, Mahtra,
detsember ja juunimurrang.
Meile «vaba!» on maailma vabastada tahta,
selleks elada, selle eest surra.

Sellest vabadusest hüüavad loosungid kõikjal,
seda südames kandes rühimegi:
«Elagu nõukogude rahvas-võitja!»
«Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»

Väikekodanlase «vaba» on süüa ja magada,
muuta elamu vanakoli laoks.
Meie «vaba» on luua ja elada vabana,
et maailmast viletsus kaoks.

Meile «vaba» on aatelõõm silmade säras,
töö-, sõjaväedistsipliin.
Meile «vaba» on Stalingrad taassünni kãras
ja lõmitav põrmus Berliin.

Ning ehitusplatsidel lauale siis
pole kirjutatud mitte vaatlemiseks:
«Iga nõukogude kodaniku auasi
on kodumaa kiire taastamine!»

Väikekodanlase «vaba» on inimmass voogav:
ühed lähevad, teised tulevad.
Meid vaenlasi vihkama Maidanek, Klooga
on õpetand võlla ja tulega.

Ning seepärast meil pole kõnekäänuks, vaid
kãsuks,
mis suunab ja kohustab mis:
«Välja juurida kõikjalt fašismi jãanus —
verejanulik kodanlik natsionalism!»

Väikekodanluse «vaba» on õnnemãng, saatus,
haikalade «armastus» maimude vastu, —
meile töörahva võit ja kodanluse kaotus,
meie kotkaste kergus ja tankide raskus.

Meie «vaba» on stalinlik võitlustee.

Teelt sellelt ei lahku Tallinn.

Me südames: «Elagu meie armee!

Elagu generalissimus Stalin!»

(F. Kotta.)

Harjutus 68. Analüüsida laused kirjavahemärkide esinemise seisukohalt.

OSKAR: No-no-no... ära siis liiga noruta. Pea püsti — see on kõige tähtsam. (Paus.) Oled ikka seni uljalt vastu pidanud, ära's veel päris lõpu eel kokku lange!

MARTA: Kokku ma muidugi ei lange, aga... (Paus.) Jah, kokku ma muidugi ei lange, aga... (Ei suuda ka sel korral mõtet lõpuni viia; järsku tumedalt.) Väike-Aadama ema käis praegu siin...

OSKAR (tusaneb samuti): Jah, nägin.

MARTA: Sa ju tead, kuidas nad nälgivad?

OSKAR: Tean, kallis. Aga praegu nälgib nõnda... suurem osa meist.

MARTA (ei näi teda kuulvat; äkki kirglikult): Aga aidata ei saa! Aidata ei saa... mitte millegagi! (Nuuksatab kuilt.) Juba ennegi olid nad verivaesed. Meie siin... müüme oma kraaminatukest ja hoiame endid kuidagiviisi vee peal, neil aga seal... pole ju müümisekski midagi...

OSKAR (on pea kummargile lasknud, tunneb nagu ennast milleski süüdlasena).

MARTA (ikka kuilt ning lühikeste sõõmudega nuuksudes): Kui oleks... veidigi neile anda! Et nad killukese leiba saaksid... laste jaoks. Ma... ma... olen neid näinud... Tillukesed... pead nagu linakoonlad. Ja... vaevlevad nüüd... vaevlevad...

OSKAR (vaikib, läheb akna alla, vahib hajameelselt selle kaudu välja hoovile, tuleb siis nähtavasti mingisugusele otsusele; pöörduv, astub tagasi tüdruku juurde, vabastab

randmelt uuri): Kuule ... mis sa arvad ... kui ... ? Olen seda seni ikka hoidnud ... Tühi temaga.

MARTA (*vaatab poissi pisaratest läikivate silmadega*): Sa ... mõtled ... siis ... ?

OSKAR (*katkestab tüdrukut*): Jah, tühi temaga.

MARTA (*rohkem ainult selleks, et üldse midagi ütelda — ta ei suuda pilku ikka veel poisti näolt pöörata*): Said selle ju oma ... keskkooli lõpetamise tähtpäevaks.

OSKAR (*katsub naerda*): Sain, õige! Aga mis siis!

TOOMAS (*on vaikselt sisse astunud, peatub ukse, jälgib noorukite kõnelust, hetke pärast ilmub ta kõrvale ka onu Siim*).

MARTA (*spontaanse hellusehooga*): Oskar ... kallis!

OSKAR (*embab teda nüüd hellalt*): Jah?

MARTA: Kas sa's tõesti ...

OSKAR (*ilmselt piinlikkust tundes*): Jumal hoidku, see on ju ... tühine asi, mida ei maksa pikemalt arutada. (*Tahab kõneainet kähku teisale juhtida.*) Kuuled sa ... tulin õieti selleks, et küsida, kas sa ei saaks õhtul ivake jalutama tulla?

MARTA: Jalutama? Jah ... saan vist küll. (*Läheb jälle kohe tagasi äsjasele teemale.*) Kui sa selle uuri tõesti peaksid müüma, siis ... on sul endalgi ju raha tarvis.

OSKAR (*teeseldud uljusega, mis ei ärata usaldust*): Pah, kuula nüüd! Meie majas pole häda midagi. (*Nagu tõtates.*) Jah, olgu nii — viin selle kronomeetri juba kohe kellasessa kätte ja ... valmis. (*Pöördub ukse poole, uur ikka veel rihmapidi peos, märkab alles nüüd Toomast ja onu Siimu, peatub poolel sammul otsegu keegi, kes on tabatud mingisuguselt piinlikult teolt.*)

MARTA (*pöördub samuti, nõjatab käed selja taha lauaservale, vaatab venna ja onu poole*).

ONU SIIM (*läheb käsi taskus hoides pliidi kõrval seisva tooli juurde, istub, ei lausu midagi*).

TOOMAS (*Oskarile*): Mis sul seal on?

OSKAR (*kogeldes*): Üks... üks... uur.

TOOMAS (*võtab noorukilt käekella, vaatab seda mõttlikult*):

Näen, et üks uur. Nii et see, mille said keskkooli lõpetamise tähtpäevaks? Ja tahad selle eest leiba muretseda neile, kes kannatavad rohkem kui keegi teine meist? (*Paus.*) Tee seda, seltsimees. Tubli. Tee nõnda. (*Pigistab hambad kokku, kortsutab kulmu, surub jõuliselt maha endas esiletikkuva harduse.*) Kui tunneme niiviisi, ühiselt, kogu maailmas... igas majas ja igas linnas ja igas riigis... on see maailm lõpuks kindlasti meie oma. (*Pöördub järsult noorukist eemale.*) Jah... tee nõnda, nagu sa plaanitsed. (*Kordab seda lauset kuidagi masinlikult, omett mingtsuguse impulstivse stsemise soojusega; läheb laua juurde, istub, langetab lauba kätele.*)

PEETER KONDOR (*raputab pead*): Ei, me ei ole löödud...

Ka selle praegusega mitte. (*Paus.*) Kaotasime selle lahingu... nagu me oleme ennegi lahinguid kaotanud... see on õige. Aga see ei tähenda midagi — tuleb aeg, ja meie hoop äigab teid seda rängemini. (*Paus; astub kaksikvennale lähemale.*) Tapsite meist kaks? Mis siis — kaks-kümmend ja veelgi enam seltsimeest asub nende tapetute asemele. Sulete meid vanglamüüride taha? Mis siis, me kõneleme ka läbi paksude raudkivide. (*Läheneb veelgi kpt. Kondorile.*) Jälgite meid... nagu metsloomi? Jälgige — teisiti te ei saagi. Tuleb aeg, ja pakkupugejad olete... teie ise. (*Tõstab sõrme, ahvardab.*) Hoiat ennast, hoiat ennast, poiss. Kas sa's ei näe, et redelipulgad, mida mööda sa ronid, on mädad ja pehkinud. (*Paus.*) Peate endid vägevateks, ei märka aga, et lõhnate ammugi juba raipelaugu järele. (*Naeratab jälle karmilt.*) Tahtsid Augusti meilt ära kiskuda? Temast teist Samueli teha...? Pane tähele, — see on tema, kes sulle kord järele tuleb, su luku

ja riivi taha toimetab. (*Paus.*) Mina... ja paljud seltsimehed peavad praegu põranda alla minema, aga kord virutame me siiski teie väravatele kogu kämblagal Ko-gu kämblaga! (*Pöördub, väljub tuldud teed.*) (*A. Jakobson.*)

Harjutus 69. Analüüsida laused kirjavahemärkide esinemise seisukohalt.

Kodanluse majandusliku ja poliitilise võimu kukutamine ja nõukogude võimu kehtimapanek Eestis ei tähenda veel sugugi seda, et sellega automaatselt, iseenesest oleks saavutatud otsene võit kodanliku ideoloogia üle, et sel hetkel, kui Eestis pandi kehtima nõukogude võim, oleks võitnud ka sotsialistlik ideoloogia. See ei ole nii. Selles küsimuses nagu muudelgi aladel meie ühiskonnas otsustab võitlus, meie klassivõitlus asjade käigu. Võitlus vana kapitalistliku ideoloogia vastu ja võitlus nõukogude ideoloogia, sotsialistliku ideoloogia eest, ta võiduleviimise eest otsustab asjade käigu. Kodanliku ideoloogia järelmõjud Eestis elavad veel edasi. On arusaadav, et kommunistlik partei ei ela õhutühjas ruumis, vaid et meie elame rahva hulgas, kus on olemas kõik need kodanliku ideoloogia järelmõjud ja kustkaudu need ulatuvad ka meie kommunistide sekka, meie partei liikmete hulka ja avaldavad siin ühel või teisel määral oma mõju. Nii et ideoloogiline võitlus on klassivõitlus, on võitlus ajaloo näitelavalt kaduvate tagurlike jõudude ja ajaloo näitelavale astunud uue progressiivse sotsialistliku ühiskonna jõudude vahel. Meie kommunistid käsitame ideoloogilist võitlust kui üht osa kogu meie klassivõitlusest. Juba oma teoses «Mis teha?» kirjutab Lenin, et küsimust saab asetada ainult nii: kas kodanlik või sotsialistlik ideoloogia. Keskteed siin ei ole. Seepärast tähendab igasugune sotsialistliku ideoloogia tähtsuse vähendamine, igasugune kõrvalekaldumine sellest kodanliku ideoloogia tugevdamist. Seda Lenini juhtmõtet on tarvis meeles pidada ja see kohustab meid igal pool ja igal ajal võitlema kodanliku ideo-

loogia ükskõik missuguse avalduse vastu, kus ja missugusel kujul ta ka esineks. Ühtlasi aga on ja peabki olema meie võitlus kodanliku ideoloogia ja ta järeelmõtjude vastu — võitlus meie uue, nõukogude ideoloogia põhimõtete levitamise eest meie rahva hulgas. See võitlus ühest küljest vana vastu ja teisest küljest võitlus uue eest on ühtne, lahutamatu protsess. Me teame seda marksismi põhimõtet, et igas ajastus see «... klass, kes on ühiskonna valitsevaks materiaalseks jõuks, on samal ajal ka ta valitsevaks vaimseks jõuks. Klass, kelle käes on materiaalse tootmise vahendid, on seetõttu ka vaimse tootmise vahendite valdaja. Ja seepärast alluvad talle üldiselt nende mõtted, kel pole vaimse tootmise vahendeid» (*Marx*). See tähendab seda, et meil nõukogude ühiskonnas on selliseks valitsevaks klassiks töölisklass ja et meil nõukogude korras just proletaarne, marksistlik-leninlik ideoloogia on selliseks valitsevaks ideoloogiaks. Seega on meie ülesanne Nõukogude Eestis võidelda selle eest, et marksistlik-leninlik ideoloogia tõepoolest pääseks kõigil aladel võidule.

Ma tuletan teile, seltsimehed, lühidalt meelde ÜK(b)P Keskkomitee otsust kirjanduse küsimuste ja ajakirjade «Zvezda» ja «Leningrad» kohta. Igaüks on seda lugenud, kuid see dokument väärrib, et seda veel ja veel kord meelde tuleta. Otsus konstateerib, et neis mainitud ajakirjades on viimasel ajal ilmunud nõukogude kirjanike tähelepanuväärivate ja õnnestunud teoste kõrval rohkesti ideelagedaid ja ideoloogiliselt kahjulikke teoseid.

Otsuses on öeldud:

«Lubades ideeliselt võõraste teoste tungimist ajakirja, on toimetus madaldanud ka nõudlikkust avaldatava kirjandusliku materjali kunstiliste väärtuste suhtes. Ajakirja on hakatud täitma ebakunstipäraste näidendite ja jutustustega.»

Edasi on toimetus teinud suure vea sellega, et ta on avaldanud rea teoseid, mis on täidetud lõimitamisvaimust kõige välismaise suhtes. Toimetajad on unustanud, et «... meie aja-

kirjad, olgu nad teaduse- või kunstiajakirjad, ei saa olla apoliitilised. Nad on unustanud, et meie ajakirjad on Nõukogude riigil võimsaks vahendiks nõukogude inimeste, eriti noorsoo kasvatamisel ja seepärast peavad nad juhinduma sellest, mis moodustab nõukogude korra elulise aluse — tema poliitikast. Nõukogude kord ei või sallida noorsoo kasvatamist ükskõiksuse vaimus nõukogude poliitika vastu, käegalõõmise ja ideelageduse vaimus.

Nõukogude kirjanduse, maailma eesrindlikema kirjanduse jõud seisab selles, et see on kirjandus, mil ei ole ega võigi olla muid huve kui rahva huvid, riigi huvid. Nõukogude kirjanduse ülesanne seisab selles, et aidata riigil kasvatada õigesti noorsugu, rahuldada tema elutarbeid, kasvatada uut põlvkonda, kes on südi, usub oma ülesandesse, ei karda raskusi ning on valmis võitma igasuguseid raskusi.

Seepärast on igasugune ideelageduse, apoliitilisuse ja «kunst kunsti pärast» jutlustamine võõras nõukogude kirjandusele, kahjulik nõukogude rahva ning riigi huvidele, ja sel ei tohi olla kohta meie ajakirjades.

Ideelisuse puudumine «Zvezda» ja «Leningrad» juhtivail töötajail on viinud samuti selleni, et need töötajad on oma suhteile kirjanikega aluseks seadnud mitte nõukogude inimeste õige kasvatamise ja kirjanike tegevuse poliitilise suunamise huvid, vaid isiklikud, sõbramehe-huvid. Sõbramehelike suhete mitte rikkuda tahtmisel kriitika nürines. Kartusest solvata sõbramehi lasti trükkida ilmselt kõlbmatuid teoseid. Sedalaadi liberalism, mille juures rahva ja riigi huvid, meie noorsoo õige kasvatamise huvid tuuakse ohvriks sõbramehelikele suhteile ja mille kriitika summutatakse, viib selleni, et kirjanikud lakkavad täiustumast, kaotavad oma vastutustunde rahva, riigi ning partei ees ning lakkavad edasi arenemast.» (N. Karotamm.)

Harjutus 70. Analüüsida laused kirjavahemärkide esinemise seisukohalt.

Nelidov rebis uuesti vildist, ta tahtis midagi kõnelda.

Nad roomasid mõlemad ettevaatlikult, täiesti hääletult tahapoole. Seal oli lume alla maetud kraaviperv, kuhu ei puhunud tuulgi. Mõlemad kiilusid teineteise kõrvale selle varju ja seersant Laan küsis:

«Noh, mis on?»

Nelidov haaras tema käe ja sosistas erutatult, kuuma hingusega:

«Ma leidsin, kuidas võiksime selle dzoti hõlpsasti hävitada. Ainult... siin on tarvis veidi julgust, just julgust.»

Seersant Laan nihutas end pisut allapoole, nii et ta külm põsk ulatus just Nelidovi hingeõhu juurde.

«Noh?» küsis ta uuesti.

«Vaat, meie haarame mõlemalt poolt.»

«Kuidas... kuidas?» ei mõistnud seersant Laan järsku.

«Nii... üks haarab siit, teine aga veidi paremalt. Lepime kokku, et üks tõuseb varem, tõuseb nõnda, et sakslased teda näeksid, ja tõmbab kogu nende tule endale... Teine aga heidab granaadi.»

Korraga sai seersant Laanele kõik arusaadavaks. Nõnda peibutasid snaiperid saksa täpsuskütte ja kuulipildureid. Nad tõstsid mõnest varjatud august labidavarre otsa asetatud kiivri üles ja liigutasid seda. Vaenlane nägi, et vaatleja on pistnud pea varjatud august välja ning jälgib maastikku. Kui ta sellele pettusele tule avas, võis teine snaiper teda eksitamatult küljelt tabada.

See oli mäng, risk, seda tehti siin lumistel väljadel iga päev kümneid kordi. Siin võitis tugevam, vastupidavam, kavalam. Siin oli mõlemal poolel võrdseid võimalusi. Hetkegi kahtlemata oleks seda teinud iga võitleja kolmandast rühmast.

Kuid mida Nelidov mõtles, see oli ju kindel surm. See on eluhind ühe sakslaste dzoti eest.

Nelidov otsekui aimas seersant Laane mõtteid ja sosistas: «Mina . . . mina lähen sinna.»

Seersant Laan raputas teda õlast ja sosistas peaaegu ägedalt:

«Miks siis sina, see on mõttetu, see on . . .»

Ta ei leidnud sõnu, mida öelda. Kuid talle vastas Nelidov rahulikult:

«Usu, see ei olegi nõnda hull. Ma olen seda juba kord teinud, see oli möödunud aasta juulis. Sakslased lasevad kehvasti, võib-olla nad ei tabagi.»

Seersant Laan ei vastanud kohe. Nelidovile tundusid need mõned sekundid hirmus pikkadena, peaaegu igavikuna. Ta vajutas lõuga vastu seersant Laane õlga ja sosistas jälle:

«Ma lähen rõõmsa südamega. Olen üksi, päris üksi, mul ei ole maailmas ühtki lähedast inimest. Saša, vend, sai sügisel Smolenski all surma. Isa langes Soome sõjas. Ma kõnelesin sellest kõigest vanale . . . kohtumehele, tema kutsus endaga kaasa. Nüüd pole ka teda. Anna käsi, jäägu minust kolmandale rühmale seegi mälestus. Võib-olla tuletavad kunagi meelde . . .»

«Tuletavad kindlasti,» vastas seersant Laan.

«Vaat see teeb asja kergemaks. Ja mis me enneaegu hädal-dame. Kõik läheb hästi, see polegi kõige hullem lugu. Ma nägin . . . hea küll, mis ma sellest jutustan, anna parem käsi.»

Seersant Laan ulatas käe.

Nüüd oli see otsustatud, tubli pigistus kinnitas lepingu. Ja võib-olla polnudki see kõige hullem lugu, nagu ütles Nelidov ise.

Temast kaksikümmend või kolmkümmend sammu paremal karjus Nelidov hurraa, lumi rudises tema jalgade all ja käes tärises automaat. Kohe virgusid sakslaste kuulipildujad. Üks . . . kaks . . . kolm . . . kõik nad tulistasid selle ootamatu rünnaku poole.

«Nüüd...» mõtles seersant Laan.

Ta tõusis püsti ja heitis granaadi mustendava ava poole, mis paistis nüüd selgesti silmade ees. Ja siis oli ta jälle vastu lund, oodates granaadi plahvatust. Kuid just samal hetkel, kui ta maha viskus ja tema üle plahvatuse kuum laine veeres, tajus ta nii imeselgesti, et see granaat võib ainult osaliselt halvata võimsa dzoti vastupanu.

Võib-olla ei suudaks seda hävitada ka kümme või kaks-kümmend granaati, ikka leidub selles ussipesas mõni visa hing, kes võib üksi hästi varjatult ning kaitstult hävitada kogu tema rühma. Ja nüüd oli vist juba rühmgi tormijooksul, granaadi lõhkemine oli neile signaaliks. Siis oleksid aga kogu rühma rünnak ja Nelidovi kangelaslik surm asjatud. See ei viiks neid sammugi edasi, ei tooks oodatud võitu.

Ja samas valmis temas otsus. Dzotini oli ju ainult viisteist sammu, lühike maa, mida võib läbida kahe või kolme sekundiga. Nüüd pole see veel hilja... just nüüd tuleb seda teha, sest nelja või viie sekundi pärast on kogu vaenlase tulejõud juhitud tema rühma pihta.

Imelik, kui palju võib inimene ühe hetke jooksul lahingus surma ja elu piirimaal mõelda. See aeg on küllaldane, et tõugata teda mingile otsusele, kangelasteole, suurele ja õilsale eneseohverdamisele. Need ei ole enamasti uued mõtted, siin selle hetke jooksul tekkinud, vaid nad on kaua hinges idanenud, võrsunud, võimsaks kasvanud nagu kaunis puu. See hetk on ainult nende kõrgete moraalsete jõudude kogujaks, nende sütitajaks, plahvatama panijaks.

Ja juba enne kui õhku hajus granaadi lõhkemise helin, sööstis seersant Laan uue granaadikimbuga vaenlase dzoti poole. Ta teadis nii imeselgesti, et need olid tema elu raskeimad sammud. Kuid nüüd ei kohutanud see teda. Ambrasuurist vilkus ikka veel kuulipildujatuld paremale, sinna, kus Nelidovi kuju oli pimedusest hetkeks vaenlase ette nähtavale kerkinud. Veel üks hetk... Juba lajatasid mõned paugud

tema poole... siis veeres ta ühes granaadikimbuga dzoti ava ette. Ta käest olid granaadid juba lennul, kui just tema ees purskas kuulipildujate kõrvetav tuli. Selle leek valgustas hetkeks tema noort kahvatut nägu, siis vajus ta kogu raskusega otseti ambrasuuri ette.

Sealt teda kolmanda rühma võitlejad pärast dzoti vallutamist leidsidki. (E. Männik.)

Harjutus 71. Panna kirjavahemärgid.

1. Kuis peame Võit su surematust nimest me õiget tähendust ja tuuma mõistma?

Sa oled kaunim õnnest suurem imest ja ükski laul nii võimukalt ei hõiska et kogu oma suuruses ja jõus see mõte sajandite päiksetõus kui tormi kaja

võiks kosta üle kauguste ja aja. (M. Raud.)

2. Sadamas kees elu. Laaditi sütt masinaid tekstiilkaupu. Lossiti metsa tohutuid puuvillapalle vilja maisi nisu riisi. Kuid kõikjal oli tunnda mingisugust palavikulist tõttamist rõõmutut ja haiglast ruttu. Ööd läbi nagisesid kraanad undasid laevaviled tuled vilkused närviliselt uduses õhus. (J. Schmuul.)

3. Sõjakäigu vältel demonstreerisid meie sõdurid ja ohvitserid oma kõrget poliitilis-moraalset taset julgust surmapõlgust ohvrimeelsust eeskujulikku lahingulist ettevalmistust eelkõige aga suurt pealetungiindu ja algatusvõimet ühes oskusega osavasti manööverdada lahinguväljal et haarata piirata või hävitada vaenlase elavjõude ja kahjutuks teha tema lahingutehnikat. 4. Aleksei oli oma töös ikka kõige ees ta näis võitmatu kõigile kättesaamatu. Pikk ja sitke nagu osi kitsaste huulte ümber naeratus juuksetukk mütsi alt väljas nõnda võitis ta kõik otsekui mängides. Temal ei näinud miski olevat raske ülepääsematu. Hilissügisene sõmer vihm vinge tuul lumelõrts vaenlase pommilennukid ja pardarelvade tihe tuli see kõik

ainult sütitas ta teravates hallides silmades loitma tulukese nagu odaots. (*E. Männik.*) 5. Nõukogude riik tugineb rahvusküsimuses järgmistele tähtsamatele põhimõtetele nõukogude rahvad on täiesti võrdõiguslikud kõigis küsimustes nõukogude rahvastele on antud võrdselt kõik võimalused oma tööstuse ja põllumajanduse igakülgseks arendamiseks nõukogude rahvastele on antud võrdselt kõik võimalused oma rahvusliku kultuuri igakülgseks arendamiseks kultuuri mis on sisult sotsialistlik ja vormilt rahvuslik. (*E. Päll.*) 6. Kohe kui ta (Endel) paati tõmmati kallas ta saabastest vee välja ja tundes et märgadest riie test läbitungiv tuuline külm hakkas keha kangeks võtma istus aeru juurde ja sõudis sõudis. Murd andis talle kellegi paadipõhjas vedeleva kuiva puldanist mantli ta viskas selle õlgadele ja sõudis sõudis. Algul hakkas natuke soojem kuid öö tuli kiiresti käed väsisid ruttu tuul muutus teravaks riided ei kuivanud ära ja viin mida anti jaopärast soojendas ainult veerandtunniks vähemalgi määral purju panemata. (*J. Schmuul.*) 7. Seltsimees Stalin tuginedes Lenini plaanile sotsialistliku rasketööstuse loomisest samuti ka Lenini kooperatiivsele plaanile töötas välja ja viimistles õpetuse Nõukogudemaa sotsialistliku industrialiseerimise ja põllumajanduse kollektiviseerimise kohta. (*E. Päll.*) 8. Kõigi meie sõprade rõõmuks ja vaenlaste hämmastuseks suutis Nõukogudemaa mitte üksnes panna seisma vaenlase edasitungi vaid asudes omakorda pealetungile lõpetas Hitleri avantüüri Berliini vallutamise ga. (*E. Päll.*) 9. Kommunistlike parteide peaülesandeks on nagu öeldi meie ajakirjanduses avaldatud kommunistlike parteide esindajate deklaratsioonis kindlalt seista oma positsioonidel demokraatia vabaduse ja oma maade sõltumatuse valvel mitte lasta end hirmutada imperialistliku agentuuri ähvardustest koondada ja juhtida kõiki rahvaste demokraatlikke ning patriootlikke jõude olla valmis kaitsema oma rahvaste au ja rahvuslikku sõltumatust. 10. Sõja õhutama jaoks on monopolistliku kapitalismi reaktsioonilised tipud kellele

teeb hirmu demokraatia rinde tugevnemine kogu maailmas. (E. Päll.) 11. Feodaalkord loob sunnismaise talupoja juures isikliku huvi oma töö vastu ainult selleks et teda sundida tootma lisaproducti feodaalisanda jaoks. 12. Selles klassisõjas (1918—1920) oli kaalul põhiküsimus kas eesti töötav rahvas saab kasutada oma tõelist enesemääramise õigust või õnnestub kodanlusel välismaiste interventide abiga kehtima panna kodanluse võim. 13. Igal normaalsel inimesel eriti meie ajal peavad olema oma seisukohad ühiskondliku elu nähtuste suhtes. 14. Idealistlik filosoofia mis rebib inimese lahti reaalsest mis tumestab inimese pilku nagu narkootiline mürk tühised vormivigurdused sisulagedas kunstis ajaviitekirjandus jne samuti kummardamine lääne ees need olid vahendid mis pidurdasid töötava rahva klassiteadvuse arengut kodanluse ideoloogia klassivõitluses tööliklassi vastu. 15. Mida intensiivsemalt ning distsiplineeritumalt iga Nõukogude kodanik töötab oma alal seda paremini ta aitab kaasa kogu meie sotsialistliku ühiskonna tugevnemisele. 16. Kui eesti noor nõukogude kirjandus ja kunst nüüd millal ta seoses alanud viisaastakuga seisab uute laiaulatuslike ülesannete ees tahab muutuda oma rahvale niisama vajalikuks niisama armastatuks ja niisama mõjusaks kasvatusvahendiks nagu on vanematele nõukogude vennasrahvastele nende kirjandus ja kunst siis peab ka temale omaseks saama igakülgne suur ning sügav rahvalikkus. 17. 23 juulil 1940 aastal võttis uus töötava rahva esindus vastu maadeklaratsiooni millega kogu maa ja maapõuevarad kuulutati töötava rahva omandiks ja üleandmiseks nendele kes seda oma kätega harivad. 18. Ei tohi unustada et kuigi Nõukogude Eesti küldes on tärganud uus nõukogulik elu siiski soodustab eramaa kasutamine teatud määral mõningate kodanlikust korrast päritud igandite edasipüsimumist meie inimeste teadvuses. (Uibo.) 19. Ainult nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas kus ei tunta inimese ekspluateerimumist inimese poolt kus on edukalt lahendatud rahvasküsimus rahvaste

üheõiguslikkuse ja sõpruse alusel on esmakordselt ajaloos teostatud kõigi töötajate üldiste eluliste huvide harmooniline ühendamine. 20. Meil pole tarvis tuupimist aga meil on vaja arendada ja täiustada iga õppija mälu põhifaktide teadmisega sest kommunism muutub tühjuseks muutub paljaks sildiks kommunist jääb ainult kelkijaks kui tema teadvuses ei töötata läbi saadud teadmusi. (*Lenin.*)

Harjutus 72. Panna kirjavahemärgid.

1. Öö oli nagu öeldud pilvine taevastume ja täpiline nagu mättane maa. Pilvetäppide vahel väänlesid risti-põigiti heledamad jooned millede kaudu kuu kiired helki uinuva maa üle valasid. Kõle öötuul kohas tumedasti ümberkaudsetes metsades ja vingus ratsaniku pea kohal üksiku männi okstes. (*E. Bornhöhe.*) 2. Meie olime temaga siiski niipalju kui me temaga kokku puutusime ilusti läbi saanud. 3. Vahepeal oli ilm pimenenud hakkas sadama tihedat uduvihma. 4. Nähtusi tuleb vaadelda nende vastastikuse seose seisukohalt samuti ka nende liikumise arenemise muutumise ja uuenemise seisukohalt. 5. Orgaanilise maailma arenemine toimub nii evolutsiooniliselt kui ka hüppeliselt. 6. Rohkem tehnikat põllumajandusse rohkem masinaid maale see on meie tähtsaimaid ülesandeid praegusel ajal. 7. Antsul tuli poeg ülikoolist kus ta oli õppinud teadust ja tarkust nagu Ants ise jutustas. 8. Väsinud kauasest hulkumisest või kodustest pisitoimetustest millesse ta hakkas end segama ikka sagedamini läks Agnes harilikult jõekaldale kus leidis rohkesti segametsa heitis murule ja hakkas roidunult vahtima üle taevakumeruse lendavaid ja hääletult edasikanduvaid pilvesagaraid. 9. Aga mida enam pudes aega seljataha seda madalamaks tõmbus ta seni vägevalt pulbitsenud vaimustus kuni sellest säilis viimaks ainult virvendavaid murdlainekesi milles hakkas juba selgesti ilmne nörkemise jõuetust. Sest huvitavaimadki ettevõtted ta läheduses kaotasid oma esialgse uudsuse tundudes kordumistena

mis kisuvad kaasa veel selle tõttu et ilma nendeta oleks aeg võinud jääda veelgi üksluisemaks. (*A. Jakobson.*) 10. Aga näe nüüd juba paistab halli majakese meie endise eluaseme aknast tuluke tähendab et uued elanikud on sees. Me ei jõua kiusatusele vastu panna ning ettevaatlikult hiilime eesriidega kaetud akna taha. Kollase riideräbala nurk on jäänud rippuma ühe raagus lilleoksa külge jättes katmata just niipalju akent kui meil on vaja. Keset meie endist töötuba seisab suur laud millel istub üks kägeras mehike. Esialgu ei saa arugi mis ta seal toimetab selline pilt on meile mõlemale võõras kuid siis näeme et uus elanik tükk riidet põvil kibedasti kisub niiti. (*O. Luts.*) 11. Sel õhtupoolikul sai kuulsaks kolmanda roodu sanitar Veström pikk poiss Vormsi hülgekütt. (*E. Männik.*) 12. Ta saapad on sedavõrd lagunened et varbad vahivad välja ning mulle meenub see rahvasõna ega kingsepp saa endale mõistlikku saabast jalga. (*O. Luts.*) 13. Igatahes ei saa püügist järvekaldal kunagi suurt asja vaevalt oled heitnud õnge vette kui sinna ümber kohe ilmub möldri pardiparv ja solistades peletab minema mõnegi ilusa ahvenaparve sellepärast ongi mu tavaline püügikoht käanakul kolme sanglepa juures kus jõgi läheb järveks. (*O. Luts.*) 14. Kui mehed tulid katsusid karupojad põgeneda aga siis selgus et tulijaid oli igas küljes karupojad olid ümber piiratud. (*A. H. Tammsaare.*) 15. Inglise parlament kasutas oma õigust et häbemata kombel rikastada suurmaapidajaid kaupmehi ja pankureid töötava rahva arvel. 16. Ainukeseks kahtlaseks punktiks jäi küsimus kui Jürka tõepoolest Venemaal on elanud kas on siis võimalik et ta vene keelt sugugi ei mõista või kui ta seda on mõistnud kas on siis võimalik et ta selle sootuks unustas kui karu teda lahkas või kui talle mõne kõva raske asjaga pähe löödi. (*A. H. Tammsaare.*) 17. Küll aga on neid tõesid siin maailmas kui ei tule üks siis tuleb teine. (*O. Luts.*) 18. Lõunavaheajal kui Silbe nagu ikka pohmib süüa meie pingi juures läheb meist mööda Peeter Arusk. 19. Eriti priskena on säili-

nud mu mälestuses üks neist pambumeestest väike süsimustade juustega ja samasuguse habemega serblane Struikiits. See teab täpselt millised raamatud mul juba on ja mis ma veel tingimata pean juurde soetama. Igakord aga ei lähe see soetamine sugugi libedasti isa ei pea raamatuist lugu ega taha nendele kuigi palju raha kulutada. Kaval serblane käsib nutta. Selle kentsaka nõuande järgi ma muidugi ei talita enne juba nüian vanatädilt mõne kümnelse. (*O. Luts.*) 20. See nagu äratas Juhani kes tõmbas järsult ohjadest juhtides hobuse üle maantee teisel pool algavale külavaheteele mis viis läbi lähedase lepa toominga ja pajuvõsastiku Kärmu sepale. (*O. Tooming.*)

Harjutus. 73. Panna kirjavahemärgid.

1. Seda olid kõik justkui oodanudki laevamehed dekil tüürimees harkisirutatud jalgadel kapten Toomsalu rahulikuna seistes kohal käsitelegraafi juures. All laevadekil pugesis inimesed üksteise varju heitsid pikali või litsusid endid vastu vahekäigu ning kajutite seinu. Ainsaks lootusesädemeks jäi neile sel hetkel kuulipildujate ragin ning õhutõrjesuurtüki mürin. (*E. Männik.*) 2. Üheksateistkümnenda sajandi teisel veerandil oli Inglismaa klassikaline kapitalismimaa mis oli tõusuteel kuid tundis juba majanduskriiside mõju. Töölisliikumine muutus Inglismaa keskseks küsimuseks sest suur osa rahvastikust oli tegev tööstuses. 3. Nüüd seisatas ta hetkeks vaatas hirmunud pilguga tagasi sinna tühjade metsade ja madala soo poole kust ta äsja jooksurutuga tulnud ning avas maja ukse. Ta silmade ees oli rutulisest jooksust kõik pime keerlev virvendav nii et ta suutis näha ainult ähmast akent. (*E. Männik.*) 4. Kogu oma töös peavad nõukogud maal lähema tuntud leninlik-stalinlikust kolmainsast vormelist Tugine kehvikule loo liit kesktalurahvaga ja pea halastamatut võitlust kulakutega. 5. Sotsialistliku ülesehitustöö leninlikud ideed arendatud seltsimees Stalini poolt ellu viidud suure bolševike

partei poolt haarasid kõige laiemaid masse tungisid sotsialismi ehitajate paljumiljonilise armee hinge ja südamesse muutusid ideedeks mis kujundavad maailma ümber sotsialistliku korra alusel. 6. Karl Marx sündis 5 mail 1818 a Trieri linnas Reini ääres silmapaistva advokaadi intelligentses radikaalselt meelestatud perekonnas. 7. Nõukogude riik on uus riigitüüp mis on kohandatud mitte töötavate masside ekspluateerimise ja rõhumise ülesanneteks vaid nende täieliku vabastamise ülesanneteks igasugusest rõhumisest ja ekspluateerimisest proletariaadi diktatuuri ülesanneteks. (*Stalin.*) 8. Tänavu 3 mail saab täis kakskümmend viis aastat sellest kui eesti kodanlus tapis eesti tööliklassi juhi Eestimaa Kommunistliku Partei juhi Viktor Kingissepa. Seda tähtpäeva mälestades tuletab meie töötav rahvas needusega meelde eesti kodanluse jõhkra võimutsemise aega meie töötava rahva üle. Viktor Kingissepa elu ja võitlus tema mälestus kutsuvad eesti töörahvast tõhustama ja veelgi hoogustama võitlust sotsialistliku ehitustöö eest. (*N. Karotamm.*) 9. Nende kõrval harutas Sorksepp aeglase liigutustega seljast oma rasket kotti ja otsis kohta selle paigutamiseks. Kõik näis nii rahulik nagu poleks see otsustava lahingu eel vaid hetk vabrikus enne töövilet. (*E. Männik.*) 10. Kogu pere kuulas lugemist suure isuga. Peremees istus ahjulõukal õllekapp kõrval piip suus ja pani hoolega tähele ilma et sõnagi sekka oleks ütelnud... Perenaine istus keset tuba tooli peal ja hoidis pisukest last süles vanemad lapsed pikutasid heintel nokkisid vahel üksteist ja naersid aga kui ema pöördus nende poole ja hüüdis kurjalt Lapsed vaikisid nad naeratasid salaja ja tegid nagu ei läheks nende kõrvust midagi mööda. (*E. Särgava.*) 11. Kui vapustavat keelt ei kõnele see kolletanud närtsinud naisenägu sealt õlekoikust toanurgast! Üdini põdurad on ta lõdvad liikmed kurnatud ta hing tuimaks ja tõntsiks pitsitatud ta vaim. Missugune tühi ja õõnes ta vaade! Ja siiski on selles vaates kõik loetav. Ta jutustab terveni selle naise eluloo pikad peatükid vaesuse viletsu-

sest muljuvatest muredest ja tööst raskest higisest ilmlõpmata tööst. Elurõõm ja lõbupõlve päike ei ole selle sauna elanikke kunagi püsivalt soojendanud. Siin mindi tihti näljase enamasti pooltühja kõhuga magama siin tõusti ohtes üles siin nuteti palju hardaid pisaraid. (*E. Vilde.*)

12. Isa maeti neljandal päeval. Lihtsal veovankril olevat kirstu saatsid surnuaiani ema Endel ja mõni mees selle ehituse juurest kus isa alla kukkus. Linna hoolekande-osakonnast anti emale kolmkümmend krooni ühekordset toetust. Ehitusettevõtja laiutas käsi nimetas isa meheks kes talle pärast surmagi tegevat pahandusi aga tema kui helde südamega inimene pakkus emale ehituse juurest märgi laaste Võtke võtke ma pigistan selles asjas silmad kinni.

Ematuli ta juurest koju pisarateni vihasena. Ehitusettevõtja pigistas silmad kinni hoopis millegi muu ees kui laastude võtmine.

Ja kui ema päris koidu eel heitis korraks voodile kuulis Endel kuidas ta nägu käte vahele surudes oigas õigemini karjus.

Endel mõistis et ema tapab end tööga mitte enda vaid tema pärast armastuse pärast ainsa poja vastu. (*J. Schmuul.*)

13. Sotsialismi võidust lähtudes NSV Liit on astunud uude arengufaasi faasi milles teostub klassideta sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise lõpetamine ja järkjärguline üleminek sotsialismilt kommunismile ja mille vältel omandab otsustava tähtsuse töötajate kommunistlik kasvatamine kapitalismi igandite väljajuurimine nende inimeste teadvusest kes ehitavad kommunistlikku ühiskonda. (*N. Karotamm.*) 14. Eesti Nõukogude vabariik see on eesti töörahva võit saksa parunite ja eesti kodanluse üle. See on töörahva poliitiline revolutsioon mis töörahvale annab kõik ja parunitelt ning kodanlaselt võtab kõik! Kõik mis nad võõrast tööjõudu kurnates kokku kuhjanud on ja veel ära pillanud pole. Poliitilist võimu enda kätte võttes tarvitab töörahvas ta ära selleks et murda paru-

nite ja kodanlaste vastupanu lämmatada nende vastuhakkamise katsed ja harjutada töölise ja maatamehe saapakontsa all olema seda turja (s. o. kodanlust) mis alati alandlikult paindunud on kord tsaari kord Seckendorfi kontsa alla. (*V. Kingissepp.*) 15. Sajad tuhanded õpetajad see on aparaat mis peab edasi liigutama tööd äratama mõtet võitlema eelarvamustega mis seni veel eksisteerivad massides. (*Lenin.*) 16. See on nimelt nõukogude kirjandus mis oma olemusega oma järjekindla võitlusega ebaühiskondliku estetismi vastu tõmbab praegu selge ja täpse piiri tõeliste kunstnike inimhingeinseneride progressi esindajate ja dekadentlike literaatide reaktsiooni toapoiste vahele nende vahele keda on vaja nimetada mitte insenerideks vaid inimhinge mürgistajateks. 17. Tuleks saavutada et käitise kogu kollektiiv ületaks määratud tehnilised normid. 18. Erakordselt kõrgele tõusis meie riigi suur moraalne autoriteet Teise Maailmasõja aastail mil Nõukogude Liit võttis enda kanda kogu võitluse raskuse saksa sõjalise agressiooniga ja päästis maailma kultuuri hävingust. 19. Päike tungib läbi kõrgete kaarakende väreleb palati värvilistel klaasidel ning katab koridori rohelised seinad heledate laikudega. Nüüd on siin kõik uued haavatud Varsavi Breslau ja Berliini lähistelt. Nad toovad rõõmsat peatse võidu hõngu palatitesse. Tervemad haavatud on muutunud kärsituks ärevaks neid võib sageli näha trobikonnas peaarsti ukse taga. (*E. Männik.*) 20. Et kodanliku Eesti põllumajandus oli vähem moderniseeritud kui paljude kapitalistlike põllumajanduslike suurtootjate ja turustajate oma siis ei suutnud maailmaturul valitsevad põllumajandussaaduste hinnad täies ulatuses katta Eesti põllumajandusliku toodangu omakulusid. 21. Gorki teoseid loetakse kümnetes tuhandetes raamatukogudes kõjgis maailmakeeltes tema näidendeid mängitakse kõigil teatrilavadel tema sõnu kirjutatakse lippudele ja tema nime nimetavad uhkusega kogu maailma tööjavad inimesed.

Harjutus 74. Panna kirjavahemargid.

1. Mann ja Mikk olid nägemispiirist äkitselt kadunud Mikuke vaevalt koolmeistrit silmates oli päris oravaväledusel mida temast naljalt ei oleks võinud uskuda redelit mööda parsilt libisenud ja toast välja vurtsanud Mannike aga kadus kui tuul üle kõrge läve pisukesse käsikambri. (*E. Vilde.*)

2. Neli seina nurgas suur lava moodi ahi kõik läikivad mustad nagu viksitud saapad. Seina ääres pisuke laud ühes nurgas vana kapp ilma lukuta, räsakil uksega siin ja seal tolgendavad riidehilbud seina löödud naelte ja puuvarnade otsas see oli kõik maja ilu ning vara. (*E. Särgava.*) 3. Pikkamisi jäi tuli vaiksemaks. Mustava videvikukaane all tõmbus punava kuma ring koomale kuid ei kustunud hoopis. Pumbad töötasid vahetpidamata ühed kustutasid tuld teised tühjendasid laevaruume veest. Kuid vesi tõusis tõusis pikkamisi sentimeeterhaaval. Nüüd oli seda kuus jalga ja võis veelgi tõusta. (*E. Männik.*)

4. Tuul peksis vastu* nägu paiskas lumelõrtsi silmi rebis sinelihõlmu ning kisendas tühjadel pimeduses nägematuil põldudel. Tee ääres mattis tuisk enda alla põlenud külaasemeid kiduraid lehtedest alasti roogitud puid ning taganeva vaenlase hunnikusse jäetud voore ja relvi. Mööda seda jälgedeta hobusekapjadest ja tuhandeist tuimadest inimjalgadest läbisõtkutud rindeteed tulid kolm pataljoni. Nad astusid tumeda vaikiva massina rood roodu järel. Nende taga vajasid vooride mustad mütsakud supiköökide iseloomulik kõlin suur-tükkide sihvakad varjud. Ümberringi oli kõik tühi elutu ja surnud nagu kõigil rindeteedel Bologojest kuni Velikije Lukini. Ainult aeg-ajalt tõusis vasakult või paremalt väikeste kõrgendike varjust külade tühje asemeid mõni hambuline korstnajak põlenud väravapost kõrbenud puid ja põõsaid. Maantee kulges idast läände keerles põletatud külade vahel tõusis mööda mäerinnakuid ning laskus jälle tagasi alla. Iga mäerinnaku ees näis et sellest ei jõua enam üles kogu see

tohtu veokite kahurite hobuste ja inimeste voor. Kuid nad ületasid siiski visalt ühe takistuse teise järel läksid üle lõhutud ojasildade purustatud mäeteede läksid vahet pidamata tund tunni järel kogu pimeda detsembri öö. (E. Männik.)

5. Kreenholmi streik 1872. a. tõendab eredalt et eesti ja vene töölisklass sammusid juba revolutsioonilise liikumise algpäevil õlg õla kõrval et neid ei eraldanud mingisugused rahvuslikud müürid vaid et nende tööd ja võitlust ühendas internatsionaalne klassivõitluse vaim millest hiljem arenes see sügav rahvaste sõprus mis moodustab Nõukogude Liidu arenemise ja õitsengu vankumatu aluse. 6. Sotsialistliku revolutsiooni peamine võit seisab selles et on tekkinud uus nõukogude inimene kes ehitab uut ühiskonda kes võitleb tõe ja õiguse eest kes on sotsialistliku moraali kandjaks kes võitleb ilusa kommunistliku elu eest. 7. Ei saa tõeliselt olla selist olukorda kus inimene on apoliitiline kus tal ei ole mingit pilti ühiskondlikust poliitilisest olukorrast kus tal on ükskõik kas ühiskond areneb ühes või teises suunas kas kehtivad ühed või teised seadused kas toimub võitlus ühes või teises vormis ühtede või teiste tulemustega.

8. Nüüdisaegset suurt ja pikaajalist sõda kus lahinguväljal võitlevad miljonid rohkearvulise tehnikaga relvastatud sõdurid kus sõja orbiiti on tõmmatud kogu sõdivate maade majanduselu selle sõja tulemust ei otsusta mitte juhuslikud ja ajutised momendid vaid mõjuvad tegurid nagu tagala kindlus armee moraal diviiside arv ja kvaliteet armee juhtiva koosseisu organisatorlikud võimed. 9. Tihti on maailmas nii et suured sündmused saavad kogu oma suuruses selgeks siis kui neist on möödunud juba mõni aeg. 10. Neid oli ainult kümme või kaksteist meest mäördunud nägudega pesemata tulest kõrvetatud sinelite ja viltidega kuid nad asusid sellise kindlusega oma kohtadele nagu oleks neid sada. (E. Männik.) 11. Kui vaadelda käidud teed mille aluseks oli Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon valdab tahtmata vai-

mustus ja imestustunne töörahvahulkade loomisjõudude ees nende kangelaslikkuse ees nende piiritu truuduse ees võitluses meie partei ideaalide pärast.

12. Alles nüüd kui lahing möödab ja vaenlane hävitatud kui võitlushasart hakkas jahtuma alles nüüd tunti kui väsitav oli olnud pingutus. (*E. Männik.*) 13. Riigi osa kasv rahvamajanduses on tingitud sellest et sotsialistliku riigi majanduslik areng on lahutamatu seotud ühiskondliku tootmise plaanipärase juhtimisega mida Nõukogude riik teostab oma vastavate organite ja organisatsioonide kaudu. 14. Kapitalistlikus korras on ühiskondliku tootmise planeerimine võimatu eramandus tootmisvahendeile killustab rahvamajandust sünnitab võistlust üksikute kapitalistide ja nende rühmade vahel tootmise anarhiat ja laastavaid kriise. 15. Kui paadid uuesti tagasi jõudsid oli tüürimees Saarik lõpuni mõelnud oma mõtte. Võibolla vajatakse raskel heitluse ajal punalipu alla üht vana meremeest kel on küll lõhkine kuub kuid head silmad ja õiglane süda. Kui läheb see nii siis ulatab vana meremees kõhklematult oma käe võitluseks viimse võitluseni. (*E. Männik.*)

16. Meil on palju leidureid kes ei oma sageli insenerikutset või mingit diplomit kuid kes on andnud tööstusele väärtuslikke uuendusi. 17. Kapitalismi arenemine toimub imperialismi-ajastul äärmiselt ebaühtlaselt ja hüppeliselt ühed maad kes varem olid esikohal arendavad oma tööstust võrdlemisi aeglaselt teised kes varem olid maha jäänud jõuavad neile kiirete hüpetega järele ja lähevad neist ette. 18. Patriotism mis avaldub üldrahvaliku tundmusena nii rikkal kujul nagu me näeme seda nõukogude inimeste juures, on võimalik ainult seal kus ta ammutab elujõudu mitte rassi- ja rahvuslikust vaenust vaid piiritust armastusest oma kodumaa vastu.

19. Engels oma teoses Perekonna eraomandi ja riigi tekkinemine annab ränga hoobi reaktsioonilise filosoofia õigusteaduse ja poliitilise ökonomia esindajaile kes püüavad tões-

tada et eraomandus ja sellele rajatud perekonna- ja riigivormid on igavesed. 20. Kui Euroopa noor kodanlus feodaalkorras kõrvuti väikeste tsunftitöökodadega hakkas ehitama suuri manufaktuuretevõtteid ja sel kombel arendas ühiskonna tootlikke jõude siis ta muidugi ei teadnud ega mõelnud järele missugused ühiskondlikud tagajärjed see uuendus endaga kaasa toob ta polnud teadlik ega saanud aru et see väike uuendus toob endaga kaasa ühiskondlike jõudude niisuguse ümberrühmituse mis peab lõppema revolutsiooniga nii kuningavõimu vastu mille armu ta nii kõrgesti hindas kui ka aadlike vastu kelle ridadesse pääsemisest sageli unistasid ta paremad esindajad ta tahtis lihtsalt kaupade tootmist odavamaks teha paisata võimalikult rohkem kaupu Aasia ja äsjaavastatud Ameerika turgudele ja saada võimalikult rohkem kasu tema teadlik tegevus piirdus selle argipäevase praktika kitsaste raamidega.

Harjutus 75. Panna kirjavahemärgid.

1. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi kuuendat aastapäeva pühitsesime kunsti- ja kunstilise isetegevuse dekaadiga ja selle aastapäeva kõrgeimaks tipuks oli vabariiklik laulupäev. 2. Kurnajate klasside puudumine kes on rahvastevaheliste tülide peamised organiseerijad vastastikust umbusaldust kultiveeriva ja natsionalistlikke kirgi õhutava kurnamise puudumine asjaolu et võim on töölisklassi käes kes on igasuguse orjastamise vaenlane ja internatsionalismideede ustav kandja rahvaste vastastikuse abistamise tegelik teostamine kõigi majandusliku ja ühiskondliku elu aladel ning lõpuks NSV Liidu rahvaste vormilt rahvusliku sisult sotsialistliku kultuuri õitseng kõik need ja nendesarnased tegurid on viinud selleni et NSV Liidu rahvaste ilme on põhjalikult muutunud et nendes on kadunud vastastikuse umbusalduse tunne et nendes on arenenud vastastikuse sõpruse tunne ja sel kombel on välja arenenud rahvaste tõeline venna-

lik koostöö ühtse liitriigi süsteemis. 3. See oli piirivalve koer hall hunditaoline loom kes sööstis lagendikule ning haugatas. (*E. Männik.*) 4. Esimene asi mis mulle kohe silma puutub on see et ta kunagi ei püsi paigal või kui istubki üürikeseks ajaks siis tal ikkagi on käes mingisugune töö. (*O. Luts.*) 5. Ennenimetatud surnuaia nurga kohal järve otsas järv oligi õieti tammi läbi sünnitatud oli veski. (*Juh. Liiv.*)

6. Unine poolmagav silm võiks tervet pilti mida rehealune praegu pakub suureks viirastuseks pidada. (*E. Vilde.*) 7. Kui välk ta maja põlema löi kus ta vanem poeg peremees oli oli Mari ainuke kes tulest välja toodi. (*Juh. Liiv.*) 8. Kui mõnikord vihm heinaajal seisma sunnib ja teolised mõisale vihtu ning luudi teevad paistab nagu teeks Rein selle aja sees kümme vihta kui teine viis saab. (*Juh. Liiv.*) 9. Küla vahel mis mõisaga peaaegu ühte oli kasvanud mängisid lapsed küla taga aga higistasid mehed adrakäsipuude taga sest ehk päike küll alles madalal seisis oli palava algust siiski juba tunda. (*Juh. Liiv.*) 10. Kogu tänavune kevad ja suvi kulus kambrite ehitamise tähe all sest see töö polnud ju tänavuseks ega homseks, vaid terveks eluajaks nagu peremees arvas. Sellekohaselt ehitatigi eluhood palju suuremad kui endised ja suurte valgete akendega nii et kõik arvasid et Vargamäe Eespere saab külmad kambrid liiga suurte akende pärast. Aga peremees jäi oma tahtmises kindlaks ainult vundamendi tegi madala ladus palgid peaaegu maa peale et tuul ei pääseks alt läbi vuhisema nagu ta ütles. Oli lahendada veel põrandate küsimus kas teha nad savist või laudadest. Mitmed arvasid et hea kui tagakambrisegi laudpõranda saab. Aga Andres otsustas teha üleni laudpõranda. (*A. H. Tammsaare.*) 11. Kui Sassa nägi kuidas ema tema valust osa võtab teisiti ei võinud see ollagi sest ema teadis väga hästi kuidas vaeste lastega ja vaestega maailmas ümber käiakse siis rääkis Sassa kõik üles kuidas Lehtmetsa Anni rukkipiüli-leib ära kadunud kuidas poisid teda narrinud kuidas koolmeister teda vargaks pidanud kuidas

ta vastu ajanud nurgas seisnud koolmeister tema järele varit-
senud poisse varitsema pannud ja mis viimaks laupäeval sündi-
dinud. (E. Särgava.)

12. Viktor Kingissepa elutöö tähtsus ei kustu kunagi. Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei kelle ideoloogilisele ja organisatsioonilisele kindlustamisele pühendas oma elu Viktor Kingissepp on Lenini ja Stalini põhimõtete alusel ka pärast seda rasket kaotust järjekindlalt tugevnenud on juhtinud eesti töötava rahva võidule. Eesti töötaval rahval on nüüd oma Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik ta on teiste nõukogude rahvaste ja eriti suure vene rahva abiga saavutanud jäädava võidu eesti rahva põliste vaenlaste saksa röövkallalitungijate üle ja ehitab nüüd edukalt sotsialismi.

Viktor Kingissepp on järjekindlalt oma töödes rõhutanud selle ühise võitluse määratu suurt tähtsust mida eesti ja vene rahvas on kõrvuti pidanud tsaarivalitsuse balti parunite ja kapitalistide vastu seda suurt abi mida vene töölisel ja talurahvas on osutanud eesti rahvale tema vabastusvõitluses tsaari isevalitsuse kukutamisel 1917 a veebruaris ja Oktoobri-revolutsiooni teostamisel. Ja ka see asjaolu et kodanlik Eesti jäi püsima riigina kuigi imperialistlike riikide tahtest sõltuvana oli võimalik ainult selle tõttu et Venemaal võitis nõukogude võim kes nõudis imperialistlike suurriikide sõjavägede lahkumist Eesti pinnalt. Kui omal ajal eesti kodanlikud ajalehed üksteise võidu hooplesid et Inglise ja Prantsuse imperialistlik valitsus on Eestit tunnustanud *de jure* siis kirjutas V. Kingissepp: Kuid tõepoolest see kes oma vahvusega ka Eestile *de jure* andis oli vene punaväelane. Oleks liitriikide kapitalistidel Venemaa pinnal veel üksainuski edukalt võitlev valge kindral olemas siis võiks Eesti kodanlus veel tänapäeval *de jure*-st ainult magusat und näha... Kui valgetel kindralitel oleks korda läinud vene töörahvas ära kägistada, siis oleksite teie *de jure* asemel pidanud kuberner Korostovetsit mitte vähem pidulikult vastu võtma.

Viktor Kingissepp oskas eesti töörahvale ka kõige raske-
matel ja ohtlikumatel silmapilkudel sisendada kindlat võidu-
tahet lootust lõplikusse võidusse.

§ 62.

Harjutus 76. Leida leksikaalsed sõnaühendid ja märkida, mis-
sugused neist on idioomid.

1. Kuidas su ema käsi käib? 2. Võta aru pähe ja ütle ava-
likult lahti oma ebaõigetest seisukohtadest! 3. Tal ei läinud
korda mind ninapidi vedada. 4. Ära pista pead tulle! 5. Poisid
heitsid teineteisele laiskust ette, ühel läks süda täis, ta kargas
teisele kallale ning nad pidasid lahingu ära, ja nüüd jookseb
kallalekippujal nina verd, kuna teine talle selja pööras, käega
lõi ja sammud töötoa poole seadis. 6. Saksamaa imperialistid
tungisid Nõukogude Liidu kallale, kuid said peksta sõjas, mil-
les meie seisime kolm aastat mees mehe vastu, sest Inglise ja
Ameerika imperialistid avasid teise rinde alles siis, kui neile
selgeks oli saanud, et meie võime ka ilma nendeta fašistliku
Saksamaa puruks lüüa.

§ 63 ja 64.

Harjutus 77. Leida paljutähenduselised sõnad ja homonüümid.

Eestimaast lõuna pool on Lätimaa. Üks pool lõnga
tahab kerimist. Sel sõnal on viis tähendust. See viis,
mida raadios praegu edasi antakse, on mulle tundmata. Kas
see on v õ i v õ i margariin?

L a u d a kaetakse. Mitu l a u d a saab sellest palgist?
Meie k l a s s õ p i b hästi. Kõik õ p i l a s e d on k l a s s i s. Nõu-

kogude Liidus ei ole ekspluataatorlikke klasse. Mis karva on teie lehm? Sel loomal on paks karv. Klaasvett oli puldil, mille taga seisis oraator. Tuul viskas akna nii tugeva jõuga lahti, et klaas purunes.

§ 65.

Harjutus 78. Kasutada sulgudesse asetatud sünonüüme.

A. 1. Talurahvas toob turule oma põllumajanduslikke (saadusi, tooteid). 2. Igal tööriistal olgu oma (koht, paik). 3. Õppetunni (kestus, vältus) on 45 minutit. 4. Poisi parem (põsk, pale) on paistes. 5. Sotsialistliku võistluse kokkuvõtted näitavad tähelepanuväärivaid (tulemusi, järeldusi, tagajärgi). 6. Tammsaare «Tõde ja õigus» on ilmunud viies (osas, jaos). 7. Lennuk startis Leningradi (sihis, suunas, eesmärgil). 8. Maantee (äär, veer, serv) on liiga kõrge. 9. Korstnas süttis (nõgi, tahm). 10. Kas ta on ka mõelnud, missugused (tagajärjed, tulemused, järeldused) võivad ta teol olla?

B. 11. Kalamees (tõukas, lükkas) paadi sillast eemale. 12. (Kallake, valage) mulle veel veidi kohvi! 13. Helifilm (leiutati, avastati) a. 1923. 14. Palume teid meie koosolekule (rääkima, kõnelema). 15. Olen haige ja seepärast ei (saa, või) teile tulla. 16. Kui me kõik hoolega töötame, siis (jõuame, suudame, jaksame) selle töö veel täna lõpetada. 17. Kõneleja (nimetas, mainis) oma kõnes EK(b)P Keskkomitee otsust. 18. Kolhoosi juhatus (näitas, osutas) meile suurt külalislahkust. 19. Ürgaja kogukondlikus korras (tarvitati, kasutati) kivist tööriistu.

D. 20. Pidagem kalliks (enda, oma) kodumaad! 21. Tõstkem tööviljakust, sest (ta, see) on meie edu pant! 22. Kes on (too, see) isik, kes seal kõneleb? (Sarnasel, säärasel) juhul jääb üle vaid lahkuda.

Harjutus 79. Koostada lauseid järgmiste sünonüümidega.

A. 1) Heli — kõla — hääli; 2) sammas — tulp — post; 3) vaip — tekk — kate; 4) supp — leem; 5) kallas — rand; 6) edu — menu; 7) lõhn — lehk — hais.

B. 1) Kiitlema — hooplema; 2) vajama — tarbima; 3) tõtama — ruttama.

C. 1) Roheline — haljas; 2) vasak — pahem; 3) kuum — palav — tuline; 4) habras — pude — rabe — mure; 5) lõbus — rõõmus; 6) väike — pisike — tilluke.

D. 1) Ennem — parem — pigem; 2) tarvis — vaja; 3) mööda — pidi — piki.

§ 66.

Harjutus 80. Tarvitada sulgudesse pandud sõnadest neid, mis tähenduselt sobivad.

Ülesande lahendamiseks vajame mitmesuguseid (andeid, andmeid, ande). Koosolek peetakse igal (juhul, juhusel, juhtumil). Kõneleja peatus vanemate (kohusel, kohustusel, kohutl) hoolitseda oma laste eest. Sotsialistlik (omadus, omandus, omand) on püha ja puutumatu. Tähtsat osa (etendab, eden-dab) siin organisatsiooniline külg. Arst (tunnistas, tunnustas), et haige on paranenud. Haigestunud seltsimeest peab keegi (asetama, asendama). Tähtsamad Lenini teosed on juba (eestistatud, eestindatud). Hõõvli (käsitsemine, käsitamine, käsitlemine) nõuab vilumust. Soomes (kujutati, kujundati) uus valitsus. Küsimus (esindati, esitati) otsustamiseks ministeeriumile.

See harjutus on (tunduvalt, tuntavalt) raskem eelmisest. Seda küsimust vaja lähemalt (järele, järel, järgi) kaaluda. Ülesanne olgu (õieti, õigesti) lahendatud. Olen nii väsinud, et (vaevu, vaevalt) suudan astuda.

Harjutus 81. Koostada lauseid antud sõnadega.

Omadus — omandus; esitama — esitlema — esindama — esildama — esinema; tagama — tagastama — tagandama — taastama — taandama; teenima — teenindama; juhatama — juhtima; erutama — ärritama; aitama — abistama; alluma — alistuma; mäletama — mälestama; avama — avastama; puuduma — puutuma — puudutama; kuulma — kuulama — kuulatama; käitama — käitlema — käibima — käivitama; vast — vahest — vahel; pea — peaaegu; ala — all — alam — alus; üli — üle — üla — ülem.

§ 67.

Harjutus 82. Leida vastandsõnu.

Aktiivne, intensiivne, füüsiline, traagiline, staatiline, horisontaalne, individualism, optimism, egoism, induktsioon, miinimum, teooria, proosa, forte, kredit, bruto, angroo, vorm, kord.

Sisukord.

VIII. Otsene ja kaudne kõne.

	Lk.
§ 41. Otsene kõne ja autori sõnad. Dialog	143
§ 42. Kirjavahemärgid otseses kõnes	144
§ 43. Otsese kõne asendamine kaudse kõnega	145
§ 44. Kirjavahemärgid kaudses kõnes	148
§ 45. Tsitaadid ja kirjavahemärgid tsitaadi puhul	148

IX. Sõnade järjekorrast lauses.

§ 46. Sõnade harilik järjekord lihtlauses	150
§ 47. Erinevused harilikust sõnade järjekorrast ning sõnade järjekord lihtlauses	152

X. Ülevaade kirjavahemärkide tarvitamisest.

§ 48. Kirjavahemärkide tähtsusest	154
§ 49. Punkt	155
§ 50. Hüüumärk	158
§ 51. Küsimärk	159
§ 52. Koma	159
§ 53. Koolon (kaksikpunkt)	161
§ 54. Semikoolon (punktcoma)	162
§ 55. Mõttekriips	162
§ 56. Mõttepunktid	163
§ 57. Jutumärgid	164
§ 58. Sulud (klambrid)	164
§ 59. Sidekriips	165
§ 60. Apostroof (ülakoma)	165
§ 61. Kõrvutiolevate kirjavahemärkide järjekorrast	165

Kolmas osa.

XI. Semasioloogia ehk tähendusõpetus.

	Lk.
§ 62. Sõna ja tema tähendus. Leksikaalne sõnauhend ja idioom	167
§ 63. Sõna konkreetne ja abstraktne tähendus. Monoseemia ja polüseemia	170
§ 64. Homonüümid	173
§ 65. Sünonüümid	174
§ 66. Sõnade sugulasrühmad ehk pesakonnad	177
§ 67. Antonüümid	182
§ 68. Sõna tähenduse muutumise seadusi	182
Harjutused	186

Vastutav toimetaja Arnold Kask.

Keeleline toimetaja Nikolai Rimmel.

Ladumisele antud 31. VIII 1948. Trükkimisele antud 11. XII 1948.
Trükiarv 4500. Paber 56×79, $\frac{1}{16}$. Trükipoognaid 5 $\frac{1}{2}$. Trükitähti
trükipoognas 34 560. Arvutuspoognaid 4,75. MB-09516. Trükikoda
„Noor-Eesti“, Tartu, Kastani 38. Tellimise nr. 940.

На эстонском языке.

Проф. К. Куре. Грамматика эстонского языка
для X класса. III тетрадь.

RBL. 1.20

A-17456

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00495610 0